

Dit hoofdstuk is afkomstig uit het boek *De Risico's van het Denken. Het treffen tussen Indiaanse spiritualiteit en techniek* van Jaap Breeveld. Copyright Stichting ReRun Producties & Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht, 1992. www.rerunproducties.nl

6. De Conquista

De Arawak-Indianen waren het eerste volk in Amerika dat met de Europese beschaving in contact kwam. Zij leefden op de eilanden in de Caribische zee en hadden geen enkel besef van de calamiteit die op handen was. Terwijl ze nog verbaasd rondkeken wat er gaande was, waren de Indianen alleen al door de *aanraking* met de vreemde technische overmacht veroordeeld tot een onderworpen positie. De dag tevoren liepen zij nog als vrije jagers en verzamelaars rond op hun eiland en bevisten zij de zee, om de volgende dag onmondig te worden verklaard en te worden gedegradeerd tot een mensenwaardig en uitzichtloos bestaan. Veel sneller dan zij konden denken, zou het gedaan zijn met hun onafhankelijk leven en hun cultuur, die in het felle licht van de Europese beschaving als sneeuw voor de zon zou verdwijnen. Hun bescheiden natuurlijke manier van leven was niet wat de conquistadores interesseerde. Dat stadium waren ze in Europa gelukkig net te boven gekomen. De Spanjaarden waren zeker wel onder de indruk van de uitheemse, intens groene natuur en bewonderden zelfs de lichamelijke schoonheid van de bewoners. Dat de bewoners van de Nieuwe Wereld zo welgevormd waren, was een aangename verrassing, want eigenlijk had men alleen maar menselijke gedrochten verwacht.

Toch hadden de conquistadores verder maar weinig oog voor het exotisch geheel, druk als ze waren met het zoeken naar wat er in die weelderige nieuwe omgeving van hun gading was. Zij waren door hebzucht bevangen en hadden de lange reis niet voor niets ondernomen. Als er geen goud was, lieten zij hun begerig oog vallen op de mensen, die hoe mooi en hoe vreemd ze ook waren, er uit zagen als *bruikbare* slaven die, zo schreven ze in hun kronieken, waarschijnlijk wel zonder verzet zouden gehoorzamen.¹

Het eerste bruggehoofd in de Nieuwe Wereld was zonder veel moeite genomen. De Arawakken waren voor de Europeanen een gemakkelijke prooi. Op het vasteland zouden de Spanjaarden later op georganiseerde en felle weerstand stuiten. In het besef van hun waardigheid, waren de Arawakken zich van geen achterstand bewust. Zij hadden geen weet van de hebzucht en de superieure techniek van de blanken. Die argeloosheid verklaart misschien waarom deze Indianen zich bij dit allereerste treffen tussen Indianen en Europese techniek zo deemoedig lieten intimideren. Bij de tegenpartij lag de situatie heel anders. Die wist precies waarvoor ze gekomen was.

De eerste conquistadores, die in 1492 in de Nieuwe Wereld voet aan wal zetten, werden aangevoerd door Christophorus Columbus, een veertigjarige zeeofficier die zich

langdurig en grondig op deze verovering had voorbereid. Columbus had zich al lange tijd ingeleefd in zijn historische rol. Kaartenmaker en zeeman van beroep, bestudeerde hij nauwlettend de beschikbare kaarten en overal waar zijn zeereizen hem voerden liet hij zich goed informeren. Hij wilde het zijne weten van alle verhalen, vooral van de verhalen van de eilandbewoners op de Azoren, Madeira en de Canarische eilanden die vertelden over houten beelden die bij langdurige westenwind op de stranden aanspoelden. De ambitieuze Columbus was vooral bezeten door het idee zichzelf beroemder te maken dan zijn grote rivaal Bartholomeu Diaz, die in 1488 rond Kaap de Goede Hoop voer en als eerste de Indische Oceaan wist te bereiken. Roem was evenwel niet het enige dat Columbus ambieerde; hij was ook belust op 'alle winstgevendende dingen', waarvan hij bij voorbaat al een tiende deel voor zichzelf reserveerde.²

De figuur van Columbus staat niet op zichzelf en kan in menig opzicht model staan voor de geest van zijn tijd. De Europese beschaving bevond zich in de overgangsfase van late middeleeuwen naar vroege Renaissance. De Europese cultuur onderging een bewogen verandering. Met zijn rusteloze geest en opvallende dadendrang was Columbus een man van de nieuwe tijd, die graag gevolg gaf aan de opkomende drift tot expansie. Hij nam alle middelen ter hand om zijn kennis van de wereld te vergroten en daarmee zijn invloed uit te breiden. Tegelijk zag hij zichzelf ook graag als iemand met een heilige missie. Dat hij als jonge Italiaanse zeeman in 1476 schipbreuk leed en zwemmend de kust van Portugal wist te bereiken, was voor hem een teken van goddelijke voorbestemming. Columbus gaf niet zomaar gevolg aan zijn ambities. Hij *moest* wel gehoor geven aan dit duidelijk teken en het daarmee samenhangend hemels bevel. Nog voor Amerika was ontdekt, was de Nieuwe Wereld al belast met een *Manifest Destiny*.

Columbus was te veel een man van zijn tijd om alles aan de Goddelijke Voorzienigheid over te laten. Al was hij ervan overtuigd dat God zijn leven bestuurde, die overtuiging weerhield hem er niet van om ook zelf zijn kansen te grijpen. Door zijn ambitieuze plannen raakte hij direct betrokken bij de religieuze en politieke woelingen in het Europa van het einde van de vijftiende eeuw. Uit zijn levensloop blijkt hoe zorgvuldig hij bij de promotie van zijn plannen te werk ging en steeds gelijke tred hield met de pas van de macht. Columbus ontwikkelde zijn project stelselmatig. Hij was niet alleen vindingrijk; hij was ook in alle opzichten een doordouwer, die wist dat hij al zijn overtuigingskracht moest aanwenden om deze nieuwe doorbraak naar een onbekend gebied te kunnen forceren.

Vóór alles moest hij zich verzekeren van de steun van een koninklijke macht. Hij verliet Italië toen de ster van de Italiaanse Renaissance begon te dalen en begaf zich bijtijds naar Portugal dat - op grote expansie belust - zich langs de Afrikaanse kust een weg zocht naar de begeerde goudschatten en specerijen van Indië. Toen het Spaanse koninkrijk na het huwelijk van Ferdinand van Aragon en Isabella van Castilië was uitgegroeid tot een respectabele macht, was Columbus weer snel weg uit Portugal. Hij dook op aan het Spaanse hof, om daar voor de nieuwe machthebbers uiteen te zetten welke grote plannen hij had voor het openleggen van een geheel nieuwe zeeweg naar het Verre Oosten. Bij deze promotieactiviteiten maakte hij veelvuldig gebruik van invloedrijke vleiers en

hovelingen. Columbus stimuleerde de aan de gang zijnde ontwikkeling en wist precies welke ingrediënten hij voor zijn project moest gebruiken. De persoonlijke inzet en toewijding van zeelieden, soldaten, kooplieden, missionarissen, wetenschappers en gelukzoekers moesten hem in staat stellen om welk ver land van de wereld dan ook te bereiken en binnen te vallen. Het kostte hem bijna twintig jaar van zijn leven om de koninklijke goedkeuring te krijgen voor zijn plannen om de Nieuwe Weg naar Indië te ontdekken. Pas toen de Spanjaarden in 1492 in Granada de Moren definitief hadden verslagen, kregen de Spaanse vorsten wel oren naar de plannen voor nieuwe veroveringstochten. De manschappen waren er toch. Spanje beschikte over een groot leger van geharde avonturiers die werkloos waren geworden en stonden te trappelen van ongeduld om elders hun geluk te beproeven. De historische rol van Columbus was echter niet alleen gebaseerd op de *synergie* van al deze strijdlustige, ondernemende en godsvruchtige mensen. Zijn kans van slagen werd vooral ook bepaald door de superioriteit van wetenschap en techniek.

* * *

Voordat Columbus de Nieuwe Wereld in beroering zal brengen is Europa zelf al in de ban geraakt door een impuls van vernieuwing. Het nabije verleden moet worden afgeschud en plaatsmaken voor een vernieuwende geest. De Europese cultuur beleeft in de vroege Renaissance een bewogen periode van verjonging en van explosie van menselijk genie. Het centrum van die expansieve ontwikkeling ligt aanvankelijk vooral in de Italiaanse vrije stadsstaat Florence. Als bakermat van de Renaissance voorziet Florence in de nieuwe inspiratie van kunstenaars en geleerden. De verjongende invloed die van de stad uitgaat strekt zich echter ook verder uit. Voor ontdekkingsreizigers, staatslieden, bankiers en kooplieden is Florence in de vijftiende eeuw een bron van nieuwe ideeën. De stedelijke vaklieden van Florence worden gedreven door dezelfde energie. Men verlangt en zoekt naar een nieuwe ontdekking en verovering van de werkelijkheid. Een eeuw tevoren was de stad nog volkomen ontredderd door de Zwarte Dood, de pestepidemie waarbij het merendeel van de bevolking was omgekomen. Maar nu, onder de regering van Lorenzo il Magnifico, kleinzoon van Giovanni de Medici en beschermheer van wetenschap en cultuur, begint het leven opnieuw en beleeft Florence het toppunt van zijn macht.

Ook in de filosofie raakt men begeistert door de zucht naar een nieuw wereldbeeld; men zoekt naar een nieuwe synthese. De filosofen van Florence gaan voorop in de overmoed en willen zich bevrijden uit de beklemmende cirkel van het verleden. Zij willen de gebondenheid van het starre scholastieke denken doorbreken. Er moet meer ruimte komen voor de individualiteit van de mensen, voor persoonlijke scheppingsdrang en eigen ontplooiing. Het humanisme doet zijn intrede met de herontdekking van *vrijheid* en *individualiteit*. Florence droomt van een nieuwe cultuur en bruist van futuristische activiteit.

Eén van de veelbelovende filosofen die in de Platoonse Academie van Florence een nieuwe denkrichting en daarmee een nieuwe levensleer formuleren, is Giovanni Pico della Mirandola. Deze jeugdige filosoof is op zoek naar een Nieuwe Weg die hem naar de fundamentele eenheid van het menselijk denken moet leiden. Hij stelt zich voor die eenheid te bereiken langs de omweg van de Griekse filosofie; de herleefde belangstelling voor Plato probeert hij te verenigen met de oude christelijke waarheden. Op 23-jarige leeftijd bezingt hij in zijn beroemde oratie over de waardigheid van de mens (*De dignitate hominis*) de unieke kwaliteiten van de menselijke vrije wil. Het is 1486, dezelfde tijd waarin Columbus in Spanje probeert het vorstenhuis te interesseren voor zijn gewaagde nieuwe westelijke omweg naar het Verre Oosten, die hem in feite naar de Nieuwe Wereld zal leiden. Aan de vooravond van de grote sprong voorwaarts wijst de Florentijnse humanist zijn tijdgenoten de weg naar de *Mundus Novus* van het moderne denken. In zijn weergave van de toespraak van God tot Adam zet Pico ondubbelzinnig de nieuwe koers uit.

Wij hebben u, o Adam, geen bepaalde woonplaats, geen eigen aangezicht, geen enkele speciale taak gegeven, opdat ge die woonplaats, dat aangezicht en die taak die ge verkiest, verwerven en bezitten zult naar uw eigen wil en wens. Voor andere wezens is de natuur vastomlijnd en binnen de door ons zelf voorgeschreven wetten beperkt. Gij zult die voor uzelf bepalen, *door geen grenzen belemmerd*, naar eigen vrije wil, waaraan ik u heb toevertrouwd. Ik heb u midden in het heelal gezet, opdat ge van daaruit gemakkelijker alles rondom u zien kunt wat er in de wereld is. En we hebben u niet hemels of aards, niet sterfelijk of onsterfelijk gemaakt, opdat ge als een vrij en soeverein kunstenaar uzelf boetseert en modelleert in de vorm, die ge verkiest.³

In deze oratie geeft Pico de mens een nieuwe waardigheid en een nieuw wereldbeeld. In hooggestemde bewoordingen raadt hij zijn tijdgenoten aan de bekrompen evolutionaire opzet te doorbreken. Hij spoort de mensen aan zichzelf een nieuwe ruimte te scheppen. Zijn nieuwe perspectief is een aansporing om de grote sprong te wagen, niet over de oceaan, maar verder in de richting weg van de natuur. Als je dat durft, o Adam, als je zo je ziel verkoopt, zal ik je alle macht geven. De grote uitdaging is gesteld. Dit is de gedurfde taal, die de conquistadores van de westerse beschaving goed verstaan. Deze oratie van Pico is een historische oproep aan de middeleeuwse mens om als een 'soeverein kunstenaar' de harmonie met de natuur eenzijdig te verbreken en zich voorgoed los te maken van zijn verbondenheid met het grotere natuurlijk geheel. De harmonie heeft afgedaan; van nu af aan gaat het om een confrontatie met de natuur.

Deze oproep tot zelfvertrouwen en vrijheid van het individu leidde spoedig tot overmoed en riep nieuwe, onbeheersbare spanningen op, die steeds verder in kracht zouden toenemen. Het was waarschijnlijk niet wat de verlichte filosofen bedoelden, maar zij zouden zichzelf en hun vak steeds meer overbodig maken. Gehoor gevend aan de filosofische oproep zullen natuurwetenschap en techniek een eigen leven gaan leiden en zich steeds verder losmaken van de filosofie. In het optimistische klimaat van de Renaissance kon men zich in alle onschuld nog koesteren in de hoop dat het ideaal van de *volledige mens* te verwezenlijken zou zijn.

Om zichzelf van de dingen te scheiden, zou de mens eerst zijn eigen wezen moeten

bepalen. Descartes was de filosoof, die anderhalve eeuw later zou aantonen dat het inderdaad mogelijk was dat de mens zich als *iets afzonderlijks* zou bewijzen. Het cartesische dualisme was precies dat, waarom Pico had gevraagd.

Pico della Mirandola was gefascineerd door de oude wijsheid van de Griekse filosofen. Anders dan de Florentijnse humanisten echter hadden de antieke Grieken in hun dagen juist de deugd van de ingetogenheid hoog in het vaandel geschreven. Zij waren zich scherp bewust van het gevaar van onmatigheid. Als de mens denkt - zo liet Plato weten - dat hij van nature in staat is om als een absoluut heerser zijn omgeving te beheersen, raakt hij van overmoed (*hybris*) en onrechtvaardigheid vervuld. Wanneer de mens de juiste maat uit het oog verliest, en zich in 'een wedijver met de goden' begeeft, roept hij onbeschaamde trots en wellustige wreedheid over zich af.

Het opgetogen klimaat in het Florence van Lorenzo il Magnifico stimuleert niet tot bedachtzaamheid. De verbeelding is aan de macht en kent voorlopig geen grenzen.

Het centrum van de Europese overmoed heeft zich van Italië naar het Iberisch schiereiland verplaatst. Door onmatigheid of, zoals Pico dat had gezegd, 'door geen grenzen belemmerd', vervallen de Spanjaarden en Portugezen tot overmoed. Pico heeft de Europeanen een nieuwe identiteit gegeven, maar de nieuwe menselijke waardigheid van de een is de ondergang van de ander. De Europese wereldveroveraars beleven hun nieuwe identiteit ten koste van de oorspronkelijke volkeren buiten Europa die, het ene na het andere, worden gekleineerd. Degenen die in het nieuwe gebied de oudste rechten hebben zullen voortaan met vreemde (westerse) maatstaven van beschaving worden gemeten. Miljoenen mensen, die duizenden jaren hun eigen leven hebben geleid, worden in de loop van vijftig jaar opgenomen in een *pedagogisch proces* naar Spaans-christelijk recept.

Voor de organisatie van de christelijke expansie zijn de kruistochten al een welkome generale repetitie geweest. Die heilige missie had bovendien tot een profijtelijke uitbreiding van de handel geleid. De ontdekkingsreizen vallen in een tijd, waarin het geschreven woord nog niet gemakkelijk in veelvoud kon worden verspreid; verhalen van mond tot mond spelen nog steeds een doorslaggevende rol. De avonturiers en gelukzoekers in Europa raken in de ban van de fantastische verhalen over het goud. Wat de thuisblijvers het liefst willen horen zijn verhalen over steden met muren van zilver en torens van goud; over paleizen waarvan de daken met fijn goud zijn belegd en waarvan de vloeren in de vertrekken zijn geplaveid met zilver en goud. Daar ver weg in hun dromen ligt voor de Europeanen het beloofde land: het Eldorado.

Ook al heeft men het door plundering van overzeese gebieden verkregen, goud is het *summum bonum* geworden. Zoals Columbus in een van zijn brieven schrijft: 'Goud is voortreffelijk; goud is een schat. Degene die het bezit doet alles wat hij wil in deze wereld en slaagt erin zielen naar het Paradijs te helpen.'⁴ De dorst naar goud wordt van levensbelang, niet alleen voor de uitbreiding, maar ook voor de instandhouding en financiering van het Spaanse rijk. Met scheepsladingen vol verdwijnen de schatten uit Mexico en Peru richting Spanje, waar veel goud meteen al weer moet worden doorgegeven aan Italiaanse en Duitse bankiers. De goudmijnen in Europa zelf kunnen allang niet meer voorzien in de behoefte aan geld van een zich uitbreidende en

ondernemende samenleving. Europa beleeft een economische *boom*. Vooral nu de steden zich zo snel ontwikkelen, is het goud een absolute noodzakelijkheid om onder andere te kunnen betalen voor de luxe-goederen uit het Oosten, zoals zijde, sieraden en specerijen, waarop nu ook de burgerij haar zinnen heeft gezet. Geen wonder dus dat na de verovering van Mexico en Peru de Spaanse plundertochten gewoon verder gaan. Men hoeft zich geen scrupules te maken; de bewoners van de vreemde wereld kennen immers niet eens de waarde van het goud en beschouwen het gewoon als versiersel. Bovendien hebben zij het verkeerde geloof en zijn zij ook in andere opzichten primitief en barbaars en verstoken van alle 'genie van het Westen'. De goudzucht wordt tot een onverzadigbare verslaving, die bovendien nog aanstekelijk werkt. De kleinste aanwijzingen - zoals kleine vlokjes goud in een door Indianen op het strand achtergelaten visnet - zijn voor de conquistadores voldoende om de illusie te wekken dat zij op het spoor zijn van de legendarische Zeven Steden van Cíbola. Zelfs de teleurstellingen en ontberingen die de goudzoekers moeten doorstaan, stimuleren de nieuwsgierigheid. Als ze worden gewaarschuwd dat de goudmijn veel te diep in het oerwoud ligt, raken ze nog sterker overtuigd van het bestaan van een gouden koninkrijk. Voor de Indianen die het ongeluk hebben in die droomgebieden te wonen, betekenen deze hersenschimmen groot onheil. Want wanneer zij niet meteen weten te vertellen waar de mijn te vinden is, laten de Spanjaarden hun bloedhonden los of worden ze op andere wijze wreed mishandeld en vermoord. Geen wonder dat de Indianen later nog maar zelden de waarheid vertellen en de Spanjaarden om de tuin leiden met een fantastisch verhaal, over goudschatten in een verder gelegen gebied. Van die verhalen worden dan later weer andere Indianen de dupe, als blijkt dat er in hun woongebied geen spoor van die rijkdom te vinden is. De goudkoorts van de blanken komt door deze ontgoochelingen niet tot rust. Als er bij de Pueblo-Indianen in het Rio Grande-gebied niets te vinden is worden de verkenner opnieuw uitgestuurd en trekken de goudzoekers door naar de gebieden in het oosten en het noorden (het huidige Texas, Oklahoma en Kansas). Ook in die armzalige streken treffen zij alleen maar Indianen aan die in schamele hutten wonen. De Zeven Steden van Cíbola blijken niet te bestaan, het enige dat aan deze legende herinnert is een spoor van vernieling, verbittering en vrees voor de gewelddadige macht van de blanke bezetters.

Anders dan in Zuid- en Midden-Amerika wordt het goud in de Noord Amerikaanse Southwest alleen maar door de verbeelding geschapen. Voor de vestiging en uitbreiding van het Spaans-christelijke koloniale stelsel is dat al een hele winst: het goud hoeft er in feite helemaal niet te zijn. Alleen het idee dat er ergens goud te halen is, heeft al een geweldige zuigkracht. Voor het succes van het proces van kolonisering gaat het erom de mensen in beweging te brengen en te houden. Om de mensen voor de uitbreiding en de vooruitgang te mobiliseren moeten er nieuwe behoeften worden geschapen. Het idee dat er ergens steden zijn waar het goud voor het oprapen zou liggen, maakt begerig. Nog voor ze ooit zijn gevonden, zijn de Zeven Steden van Cíbola al op de Spaanse kaarten ingetekend op de plaats waar de Spanjaarden ze in hun verbeeldingen hebben gedacht.⁵

Ideeën regeren de mensheid. Terwijl hij er nog geen idee van had hoe de rest van de wereld er uitzag voelde paus Alexander VI zich in 1494 geroepen om het onbekende

deel van de wereld te verdelen in twee jachtgebieden: één deel voor de Spanjaarden, een ander deel voor de Portugezen. De Conquista was nog maar net begonnen, of de paus wierp zich al op als een internationaal scheidsrechter en trok een *denkbeeldige* noord-zuid verlopende scheidslijn over de aarde. De paus deed of de planeet van hem was en deelde, zoals de Indiaanse schrijver Vine Deloria het uitdrukt, voor het roven en plunderen de nationale jachtvergunningen uit.⁶ Hij gaf Afrika en Brazilië plus Oost-Indië aan de Portugezen. De rest van het nog te veroveren gebied was voor de Spanjaarden.

De oorspronkelijke bewoners van het Amerikaanse continent betaalden voor de vooruitgang van Spanje en de uitbreiding van de kerk een zware tol. Hoe hoog de prijs aan mensenlevens was, is later uitvoerig door historici nageteld. Na vijf eeuwen lopen de schattingen vanzelfsprekend uiteen. Er zijn demografische studies gemaakt die tot de slotsom leiden dat alleen al de bevolking van Mexico in de dertig jaar na de inval van Cortés terugliep van 25 tot 6 miljoen. Voor wat betreft de gehele Nieuwe Wereld wordt wel beweerd dat er van het totaal van zo'n 80 miljoen Indianen in 1500 er vijf decennia later nog maar 10 miljoen waren overgebleven.⁷ Het geweld, de dwangarbeid, de pure ellende en de besmettelijke ziekten die de Spanjaarden in Amerika introduceerden, leidden binnen een halve eeuw tot de decimering van de bevolking van een continent. De volkerenmoord ging gepaard met een vrijwel volledige vernietiging van de bestaande Indiaanse cultuur. Niet alleen kleine Indiaanse dorpen maar ook een stad als Tenochtitlan, de stenen hoofdstad van het Aztekenrijk met naar schatting honderdduizend inwoners, werden met de grond gelijk gemaakt.

De eigen wandaden werden in de ogen van veel Spanjaarden gerechtvaardigd door het idee dat de Indianen dit lot eigenlijk ook hadden verdiend. De Azteken hadden een gruwelijke godsdienst, die voorschreef dat er op de toppen van de tempels ieder jaar duizenden levende mensenharten aan de veeleisende Zonnegod moesten worden geofferd.

De Azteken waren geen pacifistische Indianen. Zij hadden hun bezeten priesters, die volgens een heilig ritueel hun medemensen de borst opensneden en de nog kloppende harten uitrukten. De Azteken hadden ook hun krijgers die hun diensten verleenden aan de expansie van het Aztekenrijk. Zowel de Azteken als de Inca's hadden grote ambities. Voor de vestiging van hun wereldrijk hadden zij een machtige staatsbureaucratie opgebouwd. Het staatsapparaat met een menigte aan ambtenaren reglementeerde het leven. Door onderlinge twisten en binnenlandse oorlogen reeds kwetsbaar geworden, werden de in zichzelf verscheurde wereldrijken echter een gemakkelijke prooi voor de Spanjaarden.

Toen Hernán Cortés in 1519 van Cuba wegzeilde om zich in Mexico naar het goud toe te vechten, droeg zijn banier het volgende devies: 'Vrienden laat ons het kruis volgen en als we erin geloven, zullen we onder dat teken overwinnen!'⁸ De Kerk had zich op alle mogelijke wijzen ingelaten met de goudlust en het geweld van het Spaanse staatsterrorisme. De veroveringstochten gingen vergezeld van priesters, die de Indianen in het Spaans vertelden dat de geharnaste soldaten waren gekomen om het christendom te brengen. Voordat Francisco Pizarro met een verraderlijke list en een gewelddadige overval de Inca-keizer Atahualpa gevangen zou nemen, droegen de priesters die in het leger meetrokken een plechtige mis op om Gods zegen af te smeken voor de

soldaten-van-het-kruis en de uitbreiding van het geloof. Overal waar zij kwamen, gaven de priesters de Indianen eerst de instructie dat ze van geloof moesten veranderen. Deden de Indianen dat niet, dan was dat een welkome provocatie en een excuus voor de soldaten om er op in te slaan.⁹

De Kerk stond centraal in het Spaanse leven. Ook in de Conquista werd alles - zelfs het lafhartig verraden en executeren - gedaan in Gods naam of in de naam van de Heilige Jacobus. De Heilige Jacobus was de beschermheilige van de conquistadores. Zijn naam *Santiago* werd tot een oorlogskreet, die in heel Amerika werd gehoord: *Cierra España, Santiago!* (Val aan, Spanje, Sint Jacobus!). Als de conquistadores een Indiaans dorp in vlam zetten, klonk de strijdkreet: *Santo Jaime! España! Sangre! Fuego!*¹⁰ In naam van Sint Jacobus en Spanje riep men bloed en vuur af over de ongelovige Indianen. De Indianen konden waarschijnlijk wel horen dat de Spanjaarden bezeten waren, maar ze konden in de verste verte niet verstaan waardoor.

Zowel het kruis als de Spaanse standaard dekten de lading van de schepen die van Spanje de Nieuwe Wereld tegemoet voeren. De motieven om in Amerika het geluk te beproeven waren verschillend en wisselden elkaar af. Ze hadden afwisselend te maken met God, goud en persoonlijke glorie. De periode van ontdekking en uitbuiting van Amerika was door Columbus begonnen met het planten van het kruis en het ontvouwen van de Spaanse standaard op een klein eiland van de Bahamas. Columbus knielde neer in het zand, dankte God voor de behouden overtocht, en doopte het eiland *San Salvador*. Die twee tekenen van het kruis en de standaard waren symbolisch voor het geheim van de toen heersende macht. Expansiedrift en missionering waren hecht met elkaar vervlochten en werden tegelijk aan land gebracht. Voor de Indianen betekende het dat zij werden blootgesteld aan een tweeledige invasie, die tot gevolg had dat zowel hun land als hun spiritualiteit werden geannexeerd. De twee symbolen op het strand waren voor de conquistadores de emblemen voor de *Pax Christi*; voor de Indianen waren het twee merktekens van de naderende ondergang. De Indianen kregen in letterlijke en figuurlijke zin te maken met een *dubbele standaard*, een dubbele moraal. De wereldlijke macht had de kerkelijke macht graag aan haar zijde want de heiligheid van de Kerk stond garant voor een goed geweten. Bovendien hield de Kerk het goddelijk recht van de monarch in ere. Het neerzetten van het kruis was zowel een teken van macht als van gerechtigheid. Het kruis gaf de veroveringen een schijn van heiligheid en legitimeerde de aanmatiging, waarmee de veroveraars het land voor zich opeisten. Het ritueel, dat ook op andere Amerikaanse kusten zou worden herhaald, liet aan duidelijkheid niets te wensen over. De legitimering door de Kerk hield de uitbuiting in stand en de uitbuiting verspreidde en continueerde de invloed van de Kerk. De belangen van Kerk en Staat vielen samen en werden door dezelfde imperialistische ambities gevoed: de vestiging van een wereldrijk.

Toch kwamen Spanje en de Kerk er niet zonder kleerscheuren van af. Het niets ontziende optreden van de conquistadores laadde een zware schuld op het geweten van de christelijke beschaving. Dankzij list en verraad, maar ook dankzij de technische overmacht van zwaarden, harnassen, musketten, kanonnen, gedresseerde paarden en speciaal afgerichte bloedhonden ging de verovering veel te snel in zijn werk. De Spanjaarden beten

de spits af van de opkomende heerschappij van het nieuwe koloniale stelsel. Hoe konden de Spanjaarden thuis die verandering zo snel verwerken? Spanje was zelf nog nauwelijks bekomen van de grote veranderingen in eigen land. Europa was vol godsdienstige beroering. De Kerk ging zich te buiten aan een jacht op ketteren. De inquisitie had nog maar net haar schrikbewind in werking gesteld. De Spanjaarden waren thuis en in de rest van Europa al het een en ander gewend, maar het geweld waarmee de aanraking met andere culturen gepaard ging, was voor menige Spanjaard een schokkende ervaring. Spanje kreeg te maken met een verschijnsel dat het eerder niet kende: het *Indiaanse* probleem.

Een eerste aspect van het Indiaanse probleem was van theologische aard. Het was niet eerder bij de Spanjaarden opgekomen dat de rest van de wereld zo dicht bevolkt was. De theologen wisten niet goed raad met de plotselinge ontdekking dat er in de Nieuwe Wereld ook nog miljoenen mensen leefden, waarvan men het bestaan niet eens had vermoed. Deze complicerende factor wierp de vraag op of de Indianen eigenlijk wel mensen waren. Was Christus ook voor hen gestorven? Deloria wijst op de schok die door de wereld van theologen ging toen Columbus Amerika 'ontdekt' had.

Het trauma van de ontdekking van de Nieuwe Wereld was voor de christelijke theologen immens. Zij hadden de draagwijdte ervan nog niet goed begrepen. Wat moesten vrome denkers beginnen met het bestaan van miljoenen mensen in gebieden groter dan Europa? Wat was hun status met betrekking tot het christelijk geloof - de enige ware religie? Had God voor deze mensen een bedoeling? Zou Jezus terugkomen voordat aan al deze naties het evangelie was gepredikt? Wat was de verantwoordelijkheid van Gods eigen uitverkoren naties tegenover deze openbaring van de enorme omvang van de mensheid?¹¹

De feitelijke reactie van de christelijke naties was minder verheven dan deze hooggestemde vragen zouden doen vermoeden. Zoals Deloria schrijft verwekten de potentiële rijkdommen van de Nieuwe Wereld 'een reactie van onverzadigbare hebzucht'.

Een tweede aspect van het Indiaanse probleem had een ethisch karakter en had te maken met de opkomende gewetenswroeging over de onmenselijke behandeling en de meedogenloze onderdrukking van de nieuwe Spaanse onderdanen aan de andere kant van de oceaan. Ondanks de schrijnende ongelijkheid die er ook in Spanje tussen edelen en boeren nog heerste, stond Europa toch juist in het teken van de opkomende vrijheid en individualiteit. Al was het dan toch niet de praktijk, de vrijheid van het individu was een geliefkoosd filosofisch onderwerp en kwam ook steeds meer in de politiek aan de orde. Het systeem van feodale horigheid moest het veld ruimen voor het nieuwe Europa van de nationale staten.

In 1537 zag paus Paulus III zich genoodzaakt de conquistadores vanwege de slechte behandeling van de Indianen tot de orde te roepen. Het was de paus ter ore gekomen dat Indianen die zich niet op het eerste bevel wilden bekeren, werden gemarteld en gedood. Het bekeringsproces moest humaner verlopen. Indianen waren potentiële bekeerlingen en mochten volgens het pauselijk decreet niet langer als brute wilden worden beschouwd en behandeld. Met zijn nieuwe verordening probeerde de paus paal en perk te stellen aan een immorele en chaotische toestand. Zijn interventie en zijn wetten waren bedoeld om enige

structuur te geven aan de onverzadigbare expansiedrift.

De pauselijke theorie was mooi maar in de koloniale praktijk waren de conquistadores Oostindisch doof. Er was een duidelijke tegenspraak tussen denken en doen. Met het gezag van het Spaanse hof was het al niet veel beter gesteld. De binnenlandse moeilijkheden waren al ingewikkeld genoeg. De Spaanse autoriteiten dreigden hun vat te verliezen op hoe de kruisvaarders in den vreemde zich in naam van God en Spanje gedroegen. Voor de autoriteiten ging het, zoals dat meestal het geval is, in eerste instantie niet om de vraag of iets rechtmatig of juist was. De belangrijkste vraag was: wie is de baas over wie? Wie heeft zijn ondergeschikten goed onder controle? De super-macht is voor diegene, waar niemand omheen kan en die door niemand met zich laat spotten.

Onder de conquistadores was er een heftige concurrentie om wie zich, in naam van de christenheid, het verst durfde te wagen. Het succes van de een wekte de jaloezie bij de ander. In de Spaanse legerkampen en paleizen was veel haat en nijd. Wat voor de meest vermetele conquistador nog wel door de beugel kon, ging voor de andere, die daarbij achterbleef, te ver.

Toen Cortés naar Mexico voer was hij niet van plan om het bij de opdracht van een eenvoudige handelsmissie te laten. Hij kon best nog wat meer schepen en manschappen gebruiken en rustte zich uit met elf schepen, ruim vijfhonderd manschappen en zestien paarden. Dat wekte de argwaan van Velasquez, de Spaanse gouverneur van Cuba. Op het moment dat deze wilde ingrijpen was Cortés al heimelijk uit Cuba vertrokken. De gouverneur probeerde hem later nog een keer tot de orde te roepen, toen hij hoorde van de wreedheden die Cortés in Mexico beging. Cortés ging duidelijk te ver. Velasquez raakte verontrust en moest iets doen om de snel groeiende macht van Cortés in te perken. Hij zond 300 man Spaanse troepen van Cuba naar Mexico om Cortés mores te leren. De aanvoerder van deze strafexpeditie was Panfilo de Narváez. Evenwel niet Cortés, maar Narváez werd tot de orde geroepen. Cortés was hem voor geweest; hij wachtte Narváez op aan de kust. Cortés was zich van de machtsstrijd bewust en liet zich niet van de wijs brengen. Het mocht Narváez niet baten dat hijzelf een conquistador was en eerder een groot aandeel had gehad in de verovering van Cuba. Cortés liet bij Narváez een van de ogen uitsteken en zette hem voor twee jaar in het gevang.¹²

De conquistadores die verder trokken werden door andere belangen gedreven dan de gouverneurs van de kolonies waar de Spaanse verovering zich al had geconsolideerd. De leiders van de stoottroepen van de westerse beschaving waren minder geïnteresseerd in bureaucratische genoegdoening dan in persoonlijke roem en rijkdom. Cortés was dan ook niet de enige commandant te velde die de instructies van de plaatselijke Spaanse gouverneur aan zijn laars lapte. Eenmaal met zijn schepen onderweg naar de schatten van Peru, weigerde ook Pizarro terug te keren toen hem dat door de gouverneur van Panama werd bevolen. Ook Pizarro beriep zich daarbij op een nog hogere macht. Hij deed helemaal niets verkeerd; hij deed, zoals hij zei, alleen zijn plicht 'tegenover Spanje en de Heilige Jacobus'.¹³

Vijfde congres, Valladolid, 1550

De wreedheden van de Conquista bleven niet onbesproken. Over de onderdrukking door Cortés en Pizarro en de massaslachtingen die de conquistadores in de Nieuwe Wereld aanrichtten, werd door kroniekschrijvers naar huis gerapporteerd. Het nationale geweten in Spanje raakte in twee kampen verdeeld. Die verdeeldheid kwam nog het duidelijkst tot uiting in de tweespalt tussen twee theologische scholen: één school die de onderdrukking verdedigde en een andere school die het voor de Indianen opnam. De Spaanse autoriteiten wilden greep houden op de heftige discussie en daarom was het noodzakelijk zich op het hoogste niveau te beraden. Keizer Karel V raakte zeer verontrust en riep zijn raadsliden en een groot aantal gods- en rechtsgeleerden in een congres bijeen. Het debat zou uitsluitel moeten geven over de vraag 'of de oorlog tegen de Indianen rechtmatig, dan wel ... tiranniek, misdadig en onrechtmatig geweest is'.¹⁴ Het heftige verschil van mening spitste zich vooral toe op de bewogen discussie tussen twee vooraanstaande theologen van zeer verschillend allooi; aan de ene kant een fervent verdediger van de Indianen, en aan de andere kant een uitgesproken verdediger van de conquistadores. De plaats van samenkomst voor het grote historische debat was Valladolid, hoofdstad en financieel centrum van Castilië. In de directe omgeving van de stad bevonden zich wijngaarden en olijfbomen die gecultiveerd en bevoeid konden worden dankzij de opbrengst van het geroofde goud. In de stad serveerden Indiaanse slaven uit Mexico aan de tafels van de hoge heren.

Binnen de muren van deze welvarende stad begon in 1550 het nationale gewetensonderzoek over de rechtmatigheid van de Conquista. Het waren noch de boeren, noch de edellieden, die hier voor een diepgaand beraad bij elkaar kwamen. Deze keer was de eer voornamelijk aan de geestelijke aristocratie die, 'volgens wens en wil van Zijne Majesteit en Keizerlijke Heer', bijeen werd geroepen om in naam van God en in het belang van de boeren, de Indianen en de hele mensheid, de daden van de conquistadores te beoordelen.¹⁵ Wanneer het gaat om zulke diepzinnige kwesties als de vraag of Indianen eigenlijk wel mensen zijn, zijn - alles welbeschouwd - alleen de gods- en rechtsgeleerden competent om te oordelen. Tenslotte was Spanje een zeer godsdienstig land waarin men zich met recht bezorgd kon afvragen of Indianen wel een ziel hadden. Konden de Indianen in de hemel komen? Zo ja, dan moest men ze wel in ere houden; zo niet, dan waren ze net zo vogelvrij als de dieren. Wat in Valladolid ter discussie stond was op de eerste plaats *de natuur* van de wilde Indiaan, en daaraan gekoppeld de eeuwenoude vraag of primitieve mensen *van nature* slaven waren.

Op de agenda stonden ook nog andere vragen. Met welk recht neemt het ene volk het land van een ander? Mag men een andere cultuur onderdrukken in naam van de eigen hogere beschaving? Is er wel één oorlog zo rechtvaardig, dat die ook massaslachtingen rechtvaardigt? Het een hield verband met het ander. Een onderwerp als de natuur van de Indiaan lijkt een academische vraag, maar in de tijden van de Conquista was het een brandende kwestie, waarover verhit kon worden gedebatteerd.

De aanraking met de inheemse volken van de Nieuwe Wereld wierp de gods- en

rechtsgeleerden in Valladolid terug op de vraag wat nu precies een mens definieerde. In het Europa van die dagen was een mens een wezen door God begiftigd met *rede* en *geloof*. En, zoals Columbus al direct vanaf het eerste strand rapporteerde, de *Indios*, die hij daar ontmoette, waren kennelijk zonder enig geloof.¹⁶ Amerigo Vespucci, de Florentijnse koopman die in Brazilië Indianen aantrof en naar wie de Amerika's zijn genoemd, beschreef ze als lieden zonder wet of geloof: 'Zij leven volgens de natuur ... en als zij ten strijde trekken, dan bedekken zij geen enkel deel van hun lichaam om het te beschermen; dus in dat opzicht zijn zij als beesten.'¹⁷

Dergelijke eerste indrukken van de ontdekkingsreizigers golden niet langer zonder meer als een onomstotelijke waarheid. Het Grote Spaanse Debat in Valladolid was een opvallende uiting van zelfkritiek in een betrekkelijk vroeg stadium. Volgens de Engelse historicus Andrew Sinclair leidde de ontdekking van Amerika tot een *gewetenscrisis van het imperialisme*.¹⁸ De kruistochten tegen de Moren of het verbannen van de joden konden nog duidelijk worden verdedigd op grond van het katholieke geloof, maar de uitroeiing en de slavernij van de Indianen vereiste een andere apologie. De bejaarde dominicaan Bartolomé de Las Casas was de vurige verdediger van de Indianen in het debat. Las Casas was een zeer opmerkelijke Spanjaard en is nog steeds een veelbesproken historische figuur. Hij begon als conquistador en slavenbeheerder op het eiland Hispaniola, werd later bedelmonnik, bracht het tot bisschop en werd bovendien een belangrijk geschiedschrijver.

Als Las Casas zich in 1511 tot priester heeft laten wijden, is hij niet langer een wereldlijke, maar een geestelijke kolonisor. Aanvankelijk gaat hij als een van de vele bedelmonniken mee op expeditie met de conquistadores. Als geestelijk begeleider vergezelt hij de pacificatie van Cuba. Later ontwikkelt de dominicaan, die in zijn praktijk commandanten als Cortés en Pizarro leert kennen, zich steeds meer tot een controversiële figuur in de Spaanse leidende kringen. Las Casas brengt veertig jaar van zijn leven door in de Nieuwe Wereld en legt zijn ervaringen en waarnemingen vast in vele, voor de Spaanse conquistadores zeer bezwarende geschriften. Een goed voorbeeld van zijn beschuldigende geschiedschrijving is een fragment uit zijn beroemd *Beknopt Verslag van de Verwoesting der West Indische Gewesten*, dat hij op 36-jarige leeftijd schrijft en waarin hij weergeeft hoe de 'goddeloze en beestachtige lieden' te werk gaan als zij de Indiaanse dorpen die zij tegenkomen plunderen en in brand steken.

[De gouverneur] beval ... - of de moordenaarsbende die hij erop uitstuurde maakte dat op eigen houtje uit - dat de nederzettingen waarvan men wist dat er goud zat en die zij beroven en plunderen wilden, niet eerder overvallen mochten worden dan op een tijdstip, waarop de Indianen zich veilig voelden in hun huizen. Dan trokken de Spaanse bandieten in de nacht op tot ongeveer een halve mijl afstand van zo'n dorp, kondigden een bevel af en lieten het voorlezen in de troep en brulden dan: Hé, Indianen in dit dorp, we laten je hierbij weten dat er maar één God, één paus en één koning van Castilië is, die heer van dit gebied is! Kom onmiddellijk uit je huizen, onderwerp je aan hem, etc. Zo niet dan kun je ervan op aan, dat we jullie zullen bevechten, doden, gevangennemen, etc. Tegen vier uur in de ochtend drongen zij dan het dorp binnen, staken de huizen in brand, wierpen vrouwen en kinderen in het vuur, sloegen dood wat ze voor de voeten kwam en haalden dan het goud bijelkaar, dat in de huizen aanwezig was geweest.¹⁹

Dit soort onthullende verslagen van Las Casas werden door de Europese tegenstanders van Spanje gretig uitgebuit. De Engelsen, Fransen en Hollanders spraken schande van de Spaanse gruweldaden om ze vervolgens later zelf te imiteren. De geschriften van Las Casas werden een belediging voor Spanje genoemd. Vooral de gevestigde belangengroepen die van de opbrengst van de Conquista profiteerden, namen deze kritiek niet in dank af.

De stelling die Las Casas in het debat verdedigde was, kort samengevat, dat de Indianen alleen op vreedzame wijze bekeerd zouden mogen worden tot het katholieke geloof. Tegenover hem stond de hofkapelaan, hofjurist, hofgeschiedschrijver en autoriteit op het gebied van de rechtvaardige oorlog, Juan Ginés de Sepúlveda. Sepúlveda, die de ideoloog van de Conquista wordt genoemd, was in zijn opvattingen rechtuit anti-Indiaans. Hij kwalificeerde de geschriften van Las Casas als ketterse beweringen: voorbarig, schandelijk en een vorm van hoogverraad. Ook al was hij in tegenstelling tot Las Casas nog nooit in Amerika geweest, hij wierp zich toch op als de verdediger van extreme koloniale praktijken. Voor de rechtvaardiging van zijn vooroordeel beriep Sepúlveda zich op het meer dan 1800 jaar oude morele gezag van Aristoteles. Deze Griekse wijsgeer had al in een heel vroeg stadium de bestaande apartheid tussen de slaven en niet-slaven van een filosofische legitimatie voorzien. Aristoteles beweerde dat voor sommige mensen slavernij de natuurlijke staat was en dat de wereld nu eenmaal was opgesplitst in stadsmensen en barbaren. De kwalificatie *barbaar* is een goed uitgangspunt voor de schildering van een donker vijandbeeld. Sinclair vat Sepúlveda's argumentatie als volgt samen:

De Indianen waren zondig omdat zij afgoden aanbaden en daarom was oorlog tegen hen gerechtvaardigd. Verzet van de kant van de Indianen evenwel was onrechtmatig, want zij bestreden immers de soldaten van God. De Indianen waren barbaren en daarom moesten zij door de superieure Spanjaarden als slaven worden behandeld, zodat zij geloof en beschaving zouden leren. Dit zou de zwakke Indianen beschermen tegen de onderdrukking door de sterke Indianen, en het zou vrede en recht brengen waar voorheen slechts barbaarsheid en anarchie was geweest.... Misschien wilde Sepúlveda beweren dat de vernietiging door de Spanjaarden toch was gevolgd door de deugden van de Spaanse wetgeving. Zo werd de vernietiging niet meer dan de noodzakelijke voorwaarde om uiteindelijk te kunnen worden gered. Wat was al het goud en zilver, dat uit de Amerika's was geplunderd, allemaal waard, zo vroeg Sepúlveda zich af, tegenover de invoering van ijzer naar die continenten door de Spanjaarden, die ook nog tarwe, gerst, olie, paarden, muilezels, ossen, schapen, geiten en vele bomen hadden gebracht, om nog maar niet te spreken over boeken, cultuur, wetten en christendom? De Indianen waren *homunculi* of kleine mensen, inferieur ten opzichte van Spanjaarden, zoals kinderen tegenover volwassenen, en vrouwen tegenover mannen. Hun enige weg naar de hemel lag in de gehoorzaamheid.²⁰

Sepúlveda's perspectief voor de Indianen was duidelijk: *dwang voor eigen bestwil*. Sepúlveda ondermijnde het beeld, dat hier en daar begon te ontstaan, van de Indiaan als de edele wilde. Hij wilde terug naar de oorspronkelijke vraag of de Indianen eigenlijk wel een ziel hadden. Las Casas stelde daartegenover dat een goede Indiaan alle mogelijkheden had om een goede Spanjaard te worden, al was het dan wel op een andere manier.

Las Casas sprak met gezag. De grijze bedelmonnik was de officiële criticus, die zo

mocht spreken. Al dertig jaar eerder was hij door niemand minder dan de grootinquisiteur Ximenez officieel benoemd tot *defensor universal de los Indios*. Als advocaat van de Indiaanse zaak hield hij een pleidooi dat enkele dagen in beslag nam en waarin hij naast een uitvoerige documentatie over de Spaanse gruweldaden onder meer naar voren bracht dat de Indianen zeer wel *bekeerbaar* waren. Las Casas' positie wordt door Sinclair als volgt omschreven:

...zich baserend op twintig jaar persoonlijke observatie van de Amerikaanse stammen, begon Las Casas met te bewijzen dat de Indianen zich goed lieten vergelijken met de Grieken en de Romeinen; dat zij zeker rationele wezens waren en zich in vele opzichten aan de natuurwet conformeerden. Zij waren zelfs geloviger dan de Oude Grieken en Romeinen, omdat zij hun goden betere offers brachten. De opvoeding van hun kinderen en de regelingen voor het huwelijk waren bewonderingswaardig en het feit, dat de Indiaanse vrouwen met hun handen voor hun gezinnen werkten, maakte hen deugdamer dan vele Spaanse vrouwen.²¹

Las Casas was ongetwijfeld een van de zeldzame figuren, die buiten het beperkte gezichtsveld van zijn tijdgenoten kon treden, maar zelfs hij verdedigde de Indianen in een bevoogdende taal. Uit zijn woorden spreekt de essentie van de blanke superioriteit. De Indiaan is opvoedbaar, mits hij aan de goede zorgen van de blanken wordt toevertrouwd. Als hij goed zijn best doet, zal de Indiaan nog eens aan blanke maatstaven voldoen.

Toch was Las Casas' inventarisatie van de deugden en de beschaafde gewoonten van de Indianen een sterk argument. De Spaanse kroon kwam langzaam tot de overtuiging dat Las Casas en zijn aanhangers gelijk hadden. De Spaanse wetten voor de behandeling van de Indianen in Amerika werden gaandeweg meer menselijk. Het probleem was echter dat het dispuut tussen Sepúlveda en Las Casas te laat werd gehouden. Toen het geweten begon te spreken lag het al ver achterop. De zege van Las Casas was een schijnoverwinning; Las Casas won op mooie woorden, maar Sepúlveda won op de harde feiten. Het kwaad was al op gang gebracht.

Toen zelfs Aristoteles te hulp werd geroepen om de onmenselijke behandeling van de Indianen te rechtvaardigen, was, zo schrijft Sinclair, in de Nieuwe Wereld de slavernij al stevig gevestigd. In de uitgestrektheid van de Amerikaanse kolonie heerste de wet van de jungle. De kloof tussen de wetten in Spanje en het feitelijke optreden van de conquistadores in de koloniën was even breed als de Atlantische Oceaan. De gruweldaden van de conquistadores werden er dan ook niet minder om. De genocide ging door. Nog in hetzelfde jaar dat in Valladolid op het hoogste niveau over de ethiek van het kolonialisme werd gedebatteerd, hakte Pedro de Valdivia in Chili de neuzen en rechterhanden af van tweehonderd (andere rapporten spreken van vierduizend) Araucaanse Indianen, omdat ze hadden geweigerd zich te onderwerpen aan de Spaanse kroon.²²

Theoretisch gesproken gaf het debat in Valladolid sommige Pueblo-volken in de Southwest nog een kans om gevrijwaard te blijven van de Spaanse onderdrukking. De Zuni en Hopi waren nog niet onder de voet gelopen. Zij waren lange tijd met rust gelaten of hadden zich fel verzet. Het congres in Valladolid kon echter ook voor de Pueblo-Indianen

het lot niet afwenden. Daarvoor was het debat niet fundamenteel genoeg. De bezinning in Valladolid ging over de gevolgen en niet over de oorzaak: de expansiedrift van de eigen cultuur. Daardoor liep de discussie uit de aard der zaak achter de feiten aan.

Een halve eeuw later treft ook de Pueblo-Indianen in de Southwest hetzelfde lot. Ondanks de gewetenswroeging van het thuisfront ging de kolonisatie hier ongeremd verder. Aan het hoofd van een groep kolonisten, soldaten en priesters trok Juan de Oñate op expeditie naar het Pueblo-gebied. Hij slaagde er in de *Jornada del Muerto*-woestijn over te steken. Deze ontoegankelijke, door hoge bergruggen ingesloten woestijn die het Pueblo-gebied langs de bovenloop van de Rio Grande van Mexico scheidt, werd al spoedig berucht bij de Spanjaarden. Vandaar de naam *Jornada del Muerto* (Dodemansreis). De expeditie van vierhonderd man omvatte tachtig ossewagens en een kudde van zeventuizend stuks vee. De ossewagens raakten vast in het mulle zand, de mensen stierven van uitputting en de dieren vergingen van de dorst. Op het moment van grootste wanhoop schoten de Pueblo-Indianen met hun maïsvoedsel te hulp. Oñate kon verder het Pueblo-gebied binnentrekken en daar een nieuwe Spaanse kolonie vestigen. De ceremonie, waarbij New Mexico officieel werd gesticht, was opgeluisterd door een godsdienstige plechtigheid, een preek, een groot schouwspel en veel vertier. De koninklijke standaard was plechtig gezegend en zonder dat de Pueblo-Indianen daar zelf enig benul van hadden gehad was er aan hun onafhankelijkheid een einde gekomen. Over hun hoofden heen was door vreemde machthebbers besloten dat zij voortaan onderdanen van de Spaanse kroon en de Roomse paus zouden zijn. De Spanjaarden vonden dat de Indianen alle reden hadden om dankbaar te zijn. Behalve paarden, muilezels, ezels, geiten, schapen en nieuwe landbouwproducten, brachten de Spanjaarden hen ook een nieuw geloof. Tegelijk met een Spaanse kolonie werd New Mexico ook Franciscaans missiegebied. Het vestigen en handhaven van Franciscaanse missies onder de Indianen was zelfs de voornaamste reden voor de kolonisering. De paters die met de expeditie waren meegekomen kregen onmiddellijk ieder een eigen provincie toegewezen, waarin zij direct met hun koloniserende arbeid konden beginnen. De Indianen bekeken dit alles met een zekere nieuwsgierigheid, maar die verdween gauw toen ze in de gaten kregen dat het de Spanjaarden menens was en dat zij het nieuwe geloof desnoods met geweld zouden opdringen. De indringers, die zij als hun gasten hadden ontvangen, ontpopten zich als brengers van een nieuwe orde die geheel vreemd was aan de Indiaanse levenswijze. Als centrale steunpunten van de nieuwe orde verschenen in het Pueblo-gebied de Spaanse missiestaties en militaire forten. De Indianen moesten meehelpen aan het bouwen van het apparaat dat hun eigen cultuur meedogenloos en systematisch zou uitroeien. Zelfs de Franciscaanse missie-staties werden onder dwang door Indianen gebouwd.

Overal waar de Pueblo-Indianen verzet boden, werd dat neergeslagen. De inwoners van Acoma Pueblo gaven zich niet zomaar gewonnen en boden drie dagen lang verzet. De Acoma pueblo, die ook nu nog in zijn traditionele vorm bestaat, is gebouwd op een rots van meer dan honderd meter hoogte en lijkt een onneembaar fort. Uiteindelijk moesten ook de bewoners van deze 'hemelstad' zich aan de Spanjaarden overgeven.

*Er staat een indrukwekkende missiekerk,
de San Estevan Mission, bij de Aacqu [Acoma] pueblo.
De kerk is het grootste gebouw, een bouwsel
dat werd gebouwd gedurende de vroege jaren
van Spaanse kolonisatie van de Southwest;
het was waarschijnlijk begin zeventiende eeuw gebouwd
door de Indiaanse mensen die daartoe waren gedwongen
door de Spaanse ambtenaren en missionarissen.
Het gebouw zou een indrukwekkend symbool moeten worden
van de macht van het Europese bestuur
over de Pueblo-Indianen, en vandaag de dag
staat de Missie van San Estevan er nog steeds.*

*Ongeveer zo'n honderd jaar tevoren, in 1598,
werd Aacqu belegerd door het Spaanse leger;
de pueblo werd met de grond gelijk gemaakt,
haar leiders werden vermoord en geëxecuteerd,
haar mensen gestraft en verbannen,
en van kinderen tussen de 6 en 12 jaar
werd een been en een arm afgehakt
en sommigen werden naar het zuiden meegenomen,
misschien zelfs naar Europa,
naar het machtscentrum van de Spaanse Conquista.
Dit werd allemaal gedaan om de mensen
te dwingen trouw te zweren
aan een andere macht, en hun land en mensen
te onderwerpen aan die macht.
Vandaag staat het symbool van die missie er nog steeds.*

*Mijn oudste zuster Linda vertelt
over de klok en het gat in de muur
van de Missie van San Estevan.*

*De klok hangt in de toren van de kerk;
hij bevindt zich hoog boven al het andere
in de pueblo van Aacqu, en als hij wordt geluid
bij speciale gelegenheden, is er geen ander geluid
dat je in al het land dat Aacqu omvat kunt horen.
Kinderen, jongens en meisjes, worden erop uit gestuurd
de trappen van de kerk te beklimmen en die klok te luiden,
speciaal op het Feest van San Estevan.
Het is voor hen een eer om aan het koord te trekken*

*dat de klok doet luiden, en het geluid dat ze maken
verzwelgt elk ander geluid - het is een signaal,
een roep die wijd en zijd doorklinkt.
De kinderen zijn er dol op
de klok bij speciale gelegenheden te luiden.
Ze voelen dat ze speciaal zijn uitgekozen
om dat signaal naar ver te zenden, naar het zuiden,
en misschien zelfs zo ver als Europa.*

*Voor de Missie van San Estevan
bevindt zich een kerkhof dat is omgeven door een gemetselde muur.
Bovenop die muur staan beschermfiguren
die degenen beschermen die op het kerkhof zijn begraven.
In het midden van de muur die naar het zuiden is gericht,
zit een gat, en dat gat is net groot genoeg
dat een kind erdoorheen kan klimmen.
Elk jaar in de dagen voor het Feest
van San Estevan, repareren de mensen van Aacq
de muur; ze pleisteren hem opnieuw
en ze geven de gezichten van de wachters weer vorm.
Het herstelwerk wordt op dezelfde manier gedaan
als dat alle dingen traditioneel in Aacq worden gedaan;
al de mensen helpen mee
het wordt immers gedaan omwille van de mensen,
omwille van hun geliefde geboorteland.
En speciale zorg en precieze aandacht
wordt er aan het gat gewijd, dat zich in de muur
op het zuiden bevindt; want dat is de richting
waarin de kinderen lang, lang geleden werden meegenomen.*

*Mijn zuster Linda zegt,
'Dat gat moet daar altijd blijven
want het zal door dat gat zijn dat de kinderen
die zijn weggevoerd, en voor wie
de klok naar Aacq werd gebracht,
zullen terugkeren. En dat zij zullen terugkeren
naar hun geliefde Aacq, daarvan zijn de mensen overtuigd. '*

Simon J. Ortiz²³

* * *

De congresgangers in Valladolid konden zich de luxe permitteren te debatteren over de vraag in hoeverre Indianen mensen waren. Het bewijs voor de stelling dat Indianen in Amerika niet als mensen werden gezien, leverden de conquistadores volgens de Duitse essayist Hans Magnus Enzensberger iedere dag opnieuw door zich in feite te gedragen alsof ze niet met mensen te maken hadden. Op pijnlijke wijze lieten zij de onderworpen Indianen voelen dat zij in de ogen van de blanken niets betekenden. Het Spaanse staatsterrorisme nam huiveringwekkende vormen aan en het proces van kolonisering raakte op hol. Las Casas wakte de indruk te hopen dat de veroverde gebieden in Amerika verder zonder wapengeweld konden worden gekoloniseerd. Enzensberger wijst erop dat dat een illusie was: 'Vreedzame kolonisatie bestaat niet. Niet op het Woord en met de ploeg, maar te vuur en te zwaard vestigt men een koloniaal bewind.'²⁴

De Spanjaarden die met het lot van de Indianen begaan waren, dachten misschien in hun argeloosheid nog dat de nieuwe koloniale macht kon worden verkregen zonder ervoor te betalen. Iedere stap vooruit echter, vereist dat men iets van de oorspronkelijke natuurlijke ordening prijsgeeft.

Tegenover de zee van menselijke ellende die de Conquista in Amerika heeft veroorzaakt, is het theologisch debat in Valladolid een merkwaardige schijnvertoning. Binnen de muren van Valladolid houdt men, ondanks alle beschuldigingen, een ideaalbeeld in stand en verklaart men zich plechtig en ondubbelzinnig voorstander van gerechtigheid en naastenliefde. Daarbuiten ziet men de realiteit door de vingers en verzuimt men de onderdanen die daar de hand mee lichten hard aan te pakken. Het officiële gezag toont opvallend weinig scrupules. Het laat de stoottroepen in Amerika de vrije hand en keurt hun optreden stilzwijgend goed. Ook al gedragen de conquistadores zich alsof ze boven alle wetten verheven zijn, voor de uitbreiding van de macht van Kerk en Staat doen ze buitengewoon goed werk. Het is misschien niet helemaal juist, maar het is wel hoogst effectief.

Het debat in Valladolid is een bewijs van de groeiende macht en de toenemende zelfverzekerdheid van de overheersers. Het Spaanse koloniale stelsel is al zo volwassen geworden dat het zich een kritische discussie kan veroorloven. De regenten in Valladolid lijken met deze schijnvertoning alle touwtjes weer voldoende stevig in handen te hebben. Het debat is evenwel een eerste teken van de ethische prijs die de Spanjaarden betaalden. Door in Valladolid over vrede en recht te spreken en tegelijkertijd in de realiteit van de Nieuwe Wereld de Indianen uit te moorden en hun cultuur te vernietigen, begaan de Spanjaarden een leugen, zowel tegen de Indianen, als tegen zichzelf.

In het proces van kolonisering moesten niet alleen de Indianen, maar ook de Spanjaarden zich aanpassen aan de nog ongekeerde dynamiek van de vooruitgang. Vredelievende Spanjaarden konden het niet geloven, toen zij de verhalen over de wrede heden hoorden. Het goud en zilver dat de conquistadores naar huis overmaakten was meer dan welkom en kon goed worden gebruikt, maar waren hun landgenoten, die die buit voor hen in de wacht sleepten werkelijk zo onmenselijk en barbaars? Zijn dit *onze*

manieren? - zo vroegen zij zich af.

De opkomst van het slechte geweten was een probleem dat in de discussie in Valladolid naar boven kwam en dat later niet meer zou verdwijnen. Het debat kan worden gezien als een eerste aanzet tot het merkwaardig plichtsgevoel dat vele blanke overheersers in latere perioden van koloniale overheersing tegenover hun overzeese gebiedsdelen aan de dag zouden leggen. Deze *White Man's Burden* heeft zo gezien al een lange traditie. Alleen de echte promotors van de Conquista begrepen niets van de onverwachts opkomende consternatie. Waarom maakte de succesvolle expansie van het Spaanse koninkrijk de mensen thuis niet gewoon blij? Vanwaar opeens die nieuwe behoefte om zich met de slachtoffers te identificeren? Er liep in de koloniën wel eens iets uit de hand, maar verder hadden de Spanjaarden toch alleen maar goede bedoelingen?

Er was in de jaren die aan Valladolid vooraf gingen, grote onzekerheid ontstaan. Die publieke beroering moest in de hand worden gehouden en mocht niet uitgroeien tot een riskante scheiding der geesten. De koloniale situatie was nieuw en daarin moest men zijn weg nog zien te vinden. Met zoveel manschappen over zee en met zoveel nieuwe onderdanen was het noodzakelijk nieuwe gezagsverhoudingen te formuleren. De Spaanse autoriteiten was er alles aan gelegen om de schijn van heiligheid en wettelijkheid op te houden door het bureaucratisch bezweren van de barbaarsheid in eigen gelederen. Daarom ook had de Spaanse koning wel oren naar de adviezen van Las Casas. De omstandigheden waren er niet naar dat er in Valladolid een radicaal besluit kon vallen. Op zijn hoogst gingen de deskundigen in theologische en Indiaanse zaken op zoek naar een consensus over wat er in de behandeling van de Indianen al dan niet toelaatbaar was, maar een duidelijke richtlijn was er niet, en nog minder was er ruimte voor een revolutionair keerpunt in de geschiedenis. In Valladolid kon veel kritiek worden gespuid. De rechtmatigheid van de imperialistische onderneming zelf stond echter niet ter discussie. De vooruitgang van de westerse beschaving kon toch onmogelijk worden tegengehouden! In tegendeel, men moest juist zorgen dat de expansiedrift niet verloren ging. Het debat ging over *de manier waarop* werd gekoloniseerd. De Amerikaanse historicus Robert F. Berkhofer velt over het Grote Debat in Valladolid het volgende oordeel: 'In feite kan het hele debat onder de Spanjaarden over de natuur van de Indianen worden gezien als een dispuut tussen kolonisten, geestelijken en koninklijke functionarissen over *de meest passende methode* voor het uitbuiten van de inboorling.'²⁵

Met het verloop en de uitkomst van de discussie waren grote belangen gemoeid. Al waren de ethische argumenten zwaarwegend, ze mochten de gevestigde macht niet onderuit halen. De hele Conquista ongedaan maken zou onzinnig zijn. Zo ver hoefde het berouw over eigen zonden niet te gaan. De wereldlijke en geestelijke autoriteiten waren niet echt uit het veld geslagen door wat er met de Indianen was gebeurd. De structuur van Kerk en Staat kwam niet in gevaar en werd zelfs nog verder versterkt en daar ging het om. In dat licht bezien vochten de conquistadores voor een edele zaak. De verovering van de Nieuwe Wereld was na verloop van enkele decennia tot een heilig moeten geworden.

De teerling voor de Conquista was al veel eerder geworpen. Columbus *was nu eenmaal* de Atlantische Oceaan overgestoken en dat was een stap van beslissende betekenis

geweest, waarop de Europese beschaving niet meer kon terugkomen. Daarna volgde de rest. De historische betekenis van Columbus was niet dat hij was uitgevaren voor het doen van zuiver wetenschappelijk onderzoek (bijvoorbeeld om na te gaan of de aarde rond was); de verborgen betekenis van Columbus was zijn optreden als de visionaire projectontwikkelaar in het proces van kolonisering. Zijn project - het vinden van een nieuwe zeeweg - was het begin van een vernieuwende ontwikkeling die, hoe schokkend ook, geen halt meer kon worden toegevoerd. Dat moesten de in Valladolid verzamelde theologen toch weten, dat zij de schepen van ethiek en menselijke waarden al veel eerder achter zich hadden verbrand. Het ethisch vermogen en het menselijk gevoel waren al uit elkaar gespeeld en onklaar gemaakt, omdat het veel te riskant was voor de vooruitgang als men daar alsnog gebruik van zou willen maken.

Commandant Cortés sloot letterlijk de weg terug af toen hij zijn conquista van Mexico tegen de wankelmoedigheid van zijn manschappen wilde beschermen. Eenmaal op het vasteland van Mexico sloot Cortés elke mogelijkheid tot vluchten uit door in de bodems van al zijn schepen diepe gaten te laten boren.

Als de terugweg is afgesneden staat men met de rug tegen de muur en verloedert bijgevolg de moraal. Dat is wat steeds weer gebeurt. Eerst wagen de avonturiers zich in hun nieuwsgierigheid en hebzucht te ver van huis. In hun vooruitgeschoven positie komen ze dan makkelijk in een benarde situatie terecht. De indringers gaan dan voorbij aan het feit dat de reeds bestaande omgeving om te beginnen helemaal niet om de komst van deze avant-garde had gevraagd. Zij draaien de zaak om en gebruiken de noodzaak van eigen overleving als een excuus voor onbetrouwbaarheid, het niet nakomen van beloften en laaghartig gedrag ten opzichte van die bestaande omgeving.

Wat geldt voor een gewapende roofoverval, geldt in feite ook voor de Conquista: het gaat er niet om of de overval in de ogen van de overvallers voorspoedig verliep; de hele onderneming was - zowel in theorie als praktijk - van het begin af aan al verkeerd. De onmiskenbare bestanddelen, die gemengd moeten worden om succesvol te zijn, zijn overmoed en amoraliteit en daaraan toegevoegd de overmacht van de techniek. Met de combinatie van deze drie ingrediënten brachten mannen als Cortés en Pizarro het in de Conquista het verst. De bedrieger en volksmoordenaar Pizarro ligt op een ereplaats in de kathedraal van Lima begraven met boven zijn graf een groots en indrukwekkend mozaïek, dat spreekt van zijn heldhaftige daden. Niet alleen het einde, ook het begin van Pizarro's leven is voor altijd door een monument gemarkeerd; in zijn Spaanse geboorteplaats Trujillo staat hij voor de kerk vereeuwigd in een ruitersstandbeeld van heroïsch allure. In Spanje zal men echter tevergeefs zoeken naar dergelijke eerbewijzen voor bisschop Las Casas, de enige magistraat die voor de Indianen zijn nek uitstak en hen tot zijn dood verdedigde. Niemand weet zelfs waar hij begraven is.²⁶ Iemand die zich met de slachtoffers van het Spaanse bewind identificeert, doorbreekt de nationale solidariteit en is bijgevolg voor het zelfrespect van de Spaanse natie minder essentieel. Cortés en Pizarro, al waren ze nog zo misdadig, kunnen als nationale helden van de Conquista niet meer in de Spaanse geschiedenis worden gemist.

* * *

De dubbelrol van Las Casas (loyaliteit aan koning en paus en solidariteit met de Indianen) ontkracht tegelijkertijd de betekenis van zijn boodschap. Las Casas kan, geïnspireerd door zijn zendingsdrift, de Indianen niet gewoon met rust laten. Het gaat hem niet om de principiële vraag *of* de Indianen eigenlijk wel bekeerd moeten worden. Waar Las Casas zich vooral voor inzet is: *hoe* de Indianen moeten worden bekeerd. Een dergelijke benadering zal de kerkelijke orde niet destabiliseren, maar haar eerder versterken.

Wat de christelijke prediking de Indianen voorhoudt is dat de vreemde dwang van het Spaanse geloof pas werkelijk vrij maakt. Die dubbele binding wordt nog het duidelijkst geconcretiseerd in het *encomienda*-systeem, dat meteen bij het begin van de kolonisatie door de Spaanse koning aan de Indianen werd opgelegd. In de praktijk behelsde dit systeem een verholde vorm van dwangarbeid. Terwijl de Indianen in theorie vrije mensen bleven, werden zij wel geheel onvrijwillig aan de hoede van de Spaanse meester toevertrouwd. De Indianen waren de knechten en stonden onder Spaans bevel. In ruil voor hun dwangarbeid ontvingen zij van hun Spaanse meester bescherming en de zorg voor hun lichamelijk en geestelijk welzijn, waaronder begrepen de bekering tot het christelijk geloof en het bijbrengen van de Spaanse beschaving. Las Casas, die als kolonist aanvankelijk in Cuba zelf aan het hoofd van zo'n uitbuitingssysteem heeft gestaan, verwerpt later dat *encomienda*-systeem en treedt toe tot de orde der dominicanen. Als predikheer echter plaatst hij ook dan de aan hem toevertrouwde Indianen binnen een christelijk kader. Hij prijst de Indianen die hij ontmoet omdat zij 'noch wereldse zaken, noch wensen bezitten'. 'God schiep deze eenvoudige mensen', zo schrijft hij uit Cuba, 'zonder kwaad en zonder valsheid.... Deze mensen zouden zeker de meest gezegende mensen in de wereld zijn, als zij alleen maar de ware God zouden dienen.'²⁷

Las Casas laat het niet alleen bij vrome woorden, maar gaat in zijn appel aan het geweten zeer ver. In het jaar 1539 houdt hij in Nicaragua een preek, die de Spaanse soldaten aanzet tot desertie en rebellie, waarna hij wordt beschuldigd van hoogverraad. Hij moet naar Spanje terugkomen om zich te verantwoorden.

Las Casas toont wel een grote afstandelijkheid ten opzichte van het Spaanse expansie-denken, maar gezien de ernst van de situatie is dat toch niet voldoende. Zijn blik is wel verlicht, maar gaat het christelijk perspectief niet te buiten; de expansiedrift van de Kerk is misschien wel wat te onstuimig, maar niet abnormaal. Las Casas ziet de verborgen werking van het koloniserend proces over het hoofd en dat kan verklaren waarom hij uiteindelijk meestal op de feitelijke punten verliest.

Veroveraars en bedelmonniken zijn met elkaar verweven in een hardnekkig westers gevoel van superioriteit. Las Casas gaat niet tegen de kolonisering in, maar wil die begeleiden, zodat de introductie van de Spanjaarden en het christelijk geloof in de Nieuwe Wereld humaan en ordentelijk verloopt. Om dat te bereiken legt hij veel

doorzettingsvermogen en inventiviteit aan de dag. Zijn onthullingen zijn een blamage voor Spanje, maar - internationaal gezien - komt zijn deskundigheid in overzeese aangelegenheden het koloniale systeem goed van pas. Openlijk stelt Las Casas zich teweer tegen de slavernij die de Indianen moeten ondergaan, maar zonder dat hij het zelf in de gaten heeft, geeft hij - juist door zijn deskundig en tactvol optreden - de ontwikkeling van de internationale slavenhandel een ongekeerde stimulans. De slavenhandel krijgt daardoor een veel grotere omvang en escaleert sneller dan ooit tevoren. Las Casas bepleit een betere behandeling van Indianen. Hij wil de Indianen van het zware werk in de mijnen ontlasten en voert daartoe aan dat de Indianen eigenlijk te fijn zijn gebouwd om zulke inspannende arbeid te verrichten. Die tactvolle manoeuvre brengt hem op het rampzalige idee om voor het werk in de mijnen mensen uit Afrika naar Amerika te vervoeren. Het moet de uitzonderlijke persoon van Las Casas worden nagegeven dat hij dit noodlottige advies diep heeft betreurd. Hij deed dat in de volgende woorden:

De priester Las Casas heeft als eerste geopperd Afrikanen in West-Indië in te voeren. Hij wist niet wat hij deed. Toen hij vernam, dat de Portugezen in strijd met alle recht en menselijkheid in Afrika mensen vingen en in slavernij voerden, had hij bitter berouw van zijn woorden.... Het recht van de zwarten is niet minder dan het recht van de Indianen.²⁸

De inkeer van Las Casas kwam te laat. Opnieuw was het kwaad al geschied. Zijn advies was al opgevolgd. In totaal werden er tussen de vijftien- en twintig miljoen mensen van Afrika naar Amerika vervoerd en daar als slaven verkocht. Die slavenhandel, volgens Enzensberger de grootste onderneming uit de wereldgeschiedenis, beriep zich op de woorden van Las Casas en koos hem zelfs tot schutspatroom. Las Casas, de grote bestrijder van de slavernij, zal nooit hebben kunnen vermoeden, dat hij de macht van de slavenhandel zo zou versterken. Zo werkt de macht. Een advies, dat - hoe verwerpelijk het op zich ook was - toch was bedoeld om het lot van de Indianen te verlichten, werd al snel omgewerkt tot een nieuw instrument van verdrukking.

De ervaringen van een zeldzame dissident als Las Casas zijn kostbaar en leerzaam. De werkwijze van Las Casas en de gevolgen die zijn optreden heeft gehad, illustreren dat het koloniale systeem te veelomvattend en te dynamisch was om het alleen met scherpe woorden en tactische manoeuvres essentieel te kunnen beïnvloeden. Het radicale verzet tegen de Conquista bevond zich buiten het systeem. De enigen, die de loop van het noodlot voor zichzelf wisten te vertragen, waren die Indianen, die het hele systeem resoluut van zich af hielden.

Begrippen als imperialisme, kolonialisme, expansionisme, bureaucratie, technisch systeem, het zijn allemaal abstracties, metaforen, die je niet kunt zien, maar alleen aan hun gevolgen kunt ervaren. Nu, op een afstand van enkele eeuwen, beginnen we te ontwaren wat het koloniale systeem heeft aangericht. De Spanjaarden van toen echter beseften onvoldoende - of konden dat mogelijk niet eens beseffen - dat de wantoestanden in de koloniën een gevolg waren van het expansionistische systeem, *waarbinnen* die wantoestanden optreden. De nodige ingrediënten waren al van tevoren gemengd. De goudzucht, de individualisering, de geloofsijver van het christendom - de geheimzinnige

werking, de *chemistry* van de Europese beschaving, had een expansiedrift in het leven geroepen die, eenmaal opgewekt, ergens een uitweg moest vinden.

De historische betekenis van het congres in Valladolid is dat het naast alle schijnvertoning een voorteken is van de *ongelooflijke omkering*. Met de succesvolle veroveringen in de Nieuwe Wereld haalden de Spanjaarden zich behalve veel nieuwe macht ook veel nieuwe machteloosheid op hun hals. Het gevoel van machteloosheid dat in het Grote Debat in Spanje opbloeide, zou nooit meer verdwijnen. De opkomst van het slechte geweten legt de kiem voor een groeiend westers onbehagen in de eigen cultuur. De Spanjaarden zijn overtuigd van hun goede bedoelingen maar raken ontuchtend als zij zien hoe die in de praktijk perverteren. De nadelige gevolgen van de kolonisering blijven niet tot de Indianen beperkt. Nieuwe territoriale en materiële macht verkeert in nieuwe morele machteloosheid.

* * *

Het oordeel over het gedrag van de blanken is niet op de eerste plaats aan de blanken zelf. Dat oordeel komt eerder toe aan de slachtoffers. En dat oordeel is in dit geval van de Indiaanse schrijver Vine Deloria. Het luidt aldus:

Zonder de eerste leerstellingen, die de Europeanen de vrije heerschappij over de hele wereld verleenden, zou veel van de uitbuiting nooit hebben plaatsgevonden. Pas toen de mensen in staat waren om de westerse hebzucht te combineren met godsdienstig fanatisme, werd ook het type en de omvang van de uitbuiting mogelijk, waarvan de geschiedenis getuigt. Zelfs nu nog zoeken de christelijke missionarissen de oerwouden van de Amazone af, op zoek naar Indiaanse stammen, die ze willen bekeren. In hun kielzog komen de professionele moordenaars om de stammen uit te roeien en daar achteraan komen de regeringsbureaucratieën en wegenbouwers om de binnenlanden open te leggen voor de wereldhandel.

In bijna iedere generatie gingen de handel en de bekering voor godsdienstige doeleinden hand in hand om de volkeren van de wereld te vernietigen ten behoeve van westerse commerciële belangen en het christendom. *Overal waar het kruis gaat*, is er nooit meer leven in overvloed - alleen dood, vernietiging en tenslotte verraad....

Als de gemiddelde christen hoort van de rampen die de inheemse volkeren door zijn geloof en zijn aanhangers zijn aangedaan zal hij al gauw zeggen: 'Maar de mensen die dat deden waren geen echte christenen.' De kwestie is juist dat die mensen werkelijke christenen waren. In hun dagen genoten zij van alle weldaden en prestige die het christendom maar kon verlenen. Zij werden toegejuicht als helden van het geloof die ontberingen doorstonden, opdat op de ruïnes van heidense dorpen een christelijke samenleving zou kunnen worden gebouwd. In de lessen van de zondagschool passeerden zij de revue als heiligen van de christelijke kerk. Steden, rivieren, bergen en zeeën werden naar hen genoemd.²⁹

Voordat de stroom van de Europese vooruitgang zich in beweging zette en in het proces van de kolonisering haar territorium te buiten ging, hadden de andere gebieden op

aarde nog een eigen geschiedenis. Elke cultuur had zijn eigen sociale en natuurlijke omgeving. Elke cultuur kon zijn eigen antwoord geven op mogelijkheden en bedreigingen die door de omgeving werden opgeroepen. De westerse beschavingsdrift echter wilde met haar veroveringen een meer universele orde verspreiden. Alles en iedereen moest worden afgestemd op één politieke en bureaucratische orde. Datzelfde gold ook voor de kerkelijke orde.

In gebieden waar de meest uiteenlopende talen werden gesproken introduceerden de Spanjaarden plotseling de macht van één en dezelfde taal. De culturele verschillen die er bestonden waren een obstakel voor expansie. In het Spaanse wereldrijk zouden al de hinderlijke afwijkingen plaats moeten maken voor het gezag van één taal, één wet en één godsdienst. De Spanjaarden geloofden in een nieuw universum: exclusief en totaal. De wenselijkheid van dat nieuwe universum stond en staat ook nu nog veel te weinig ter discussie.

Sinds de dag dat zij met de westerse cultuur in aanraking kwamen zijn de Indianen niet alleen onderhevig aan een *zichtbare* onderdrukking door zwaarden, zweepen, kruisen en kanonnen, ze zijn ook onderworpen aan een *onzichtbare* ordening, die voortaan een groot deel van het leven van de Indianen zal gaan beheersen. Geheel vreemd aan de eigen wijze van denken zal het leven worden gekerstend, gebureaucratiseerd en vertechniseerd.

De kerstening van de hele wereld is als doel nu niet meer zo vanzelfsprekend als het geweest is. De bureaucrativering is niet afgenomen, maar wel in aanzien gedaald. Alleen de vertechnisering wordt als de nieuwe totaliserende macht zonder enige reserve steeds hoger gewaardeerd als een positieve ontwikkeling, die uitgedragen moet worden tot aan de uiteinden der wereld. Anders dan het gewelddadig optreden bij de koloniale ordening, gaat de nieuwe ordening geruisloos en subtiel in haar werk en dringt overal door. Degene die het overkomt heeft niet direct in de gaten dat zijn leven wezenlijk verandert. Net zoals iemand die verburgerlijkt zelf niet merkt dat hij is onderworpen aan een onzichtbaar proces dat zijn hele leven steeds meer ordent volgens de burgerlijke orde. Hij is zich er nauwelijks van bewust dat zijn leven wordt beheerst door een éénmakend proces zoals dat teweeg wordt gebracht door het netwerk van burgerlijke regels en verordeningen en administratieve bepalingen. Degene die verburgerlijkt, zal zelf het woord burgerlijk niet gauw noemen, maar eerder beweren dat hij zich steeds meer op zijn gemak voelt en een steeds grotere mate van vrijheid geniet. Pas als hij enige afstand neemt, zal hij kunnen zien wat er gaande is en ook zelf in zijn leven de gevolgen van de onzichtbare werking kunnen herkennen.

Paradoxaal genoeg is het westers idee van de vrijheid van het individu eerder een stimulans dan een obstakel voor de totaliserende werking van de techniek. In naam van de opkomende vrijheid van het individu riep Pico della Mirandola de laat-middeleeuwse mens op om zich de natuur toe te eigenen en de wereld opnieuw te ordenen volgens een kunstmatige *tweede natuur*. In die oproep lag al besloten dat de vooruitgang, eenmaal op gang gebracht, 'door geen grenzen belemmerd' steeds verder zou doorschieten en alles zou gaan richten volgens één zelfde kunstmatig patroon.

Zesde congres, Rome, 1848

De atoomgeleerden van het Manhattan Project waren niet de eersten die grote plannen hadden met de *Southwest*. Het drama van de eerste atoombom speelde zich af in een gebied dat een eeuw eerder de belangstelling had getrokken van de bureaucratische en kerkelijke autoriteiten. Nauwelijks hadden de Verenigde Staten de Mexicanen het gebied in 1848 afhandig gemaakt of ook de kerkvorsten vonden het nodig om de Southwest te reorganiseren volgens de kerkelijke orde.

De toekomst van het gebied kwam in 1848 ter sprake toen op een zomeravond drie kardinalen en een missiebisshop zich in de tuinen van een villa in de Sabijnse heuvels te goed deden aan een zakelijk diner. Vanaf het terras waar zij zaten hadden de prelaten een prachtig uitzicht over Rome in het licht van de ondergaande zon. Het hoge gezelschap - een Spaanse, een Franse en een Italiaanse kardinaal - onderhield zich met een missiebisshop uit Amerika, zelf een Ier van geboorte. Wat het internationale geestelijke forum met elkaar besprak, wordt verteld in het boek *Death Comes for the Archbishop* van de Amerikaanse schrijfster Willa Cather.

Zij praatten over zaken en waren trouwens bij elkaar gekomen om van gedachten te wisselen over een vervroegd verzoek van het Provinciale Concilie van Baltimore om een apostolisch vicariaat te stichten in New Mexico - een gedeelte van Noord-Amerika, dat onlangs door de Verenigde Staten geannexeerd was. Dit nieuwe gebied was hun allen, zelfs de missiebisshop, slechts vaag bekend. De Italiaanse en Franse kardinaal noemden het *Le Mexique* en de Spaanse gastheer sprak van 'Nieuw Spanje'.³⁰

De kardinalen waren te veel aan het wel en wee van hun Romeinse macht verknocht om erg geïnteresseerd te zijn in verdere wetenswaardigheden over dit verre gebied. Hun gezag over de Southwest berustte niet op enige kennis van het gebied in kwestie. Hun autoriteit was alleen gebaseerd op hun hoge positie in de kerkelijke hiërarchie. Voor de prelaten was het vooral een kwestie van een volgende gebiedsuitbreiding van het kerkelijk gezag van Rome; een bureaucratische aangelegenheid, min of meer. Hun belangstelling voor het nieuwe vicariaat was betrekkelijk gering en moest tijdens het gesprek voortdurend worden verlevendigd door de missiebisshop die wees op de grote toekomst van deze droge uithoek van de wereld die de franciscanen in de zestiende eeuw hadden gekerstend.

U kunt nauwelijks begrijpen wat het betekent, dat de Verenigde Staten het ontzaglijke gebied geannexeerd hebben, dat in de Nieuwe Wereld de wieg van het geloof is geweest. Het vicariaat van New Mexico zal binnen enkele jaren een bisdom zijn met jurisdictie over een land groter dan Centraal- en West-Europa, Rusland buiten beschouwing gelaten. De bisschop van dit diocees zal de eerste plannen voor geweldige ondernemingen moeten maken....

In de zestiende eeuw hebben de franciscanen dit land gekerstend. Bijna driehonderd jaar heeft men het aan zijn lot overgelaten en toch is het geloof er niet dood. De mensen noemen zich er nog steeds katholiek en trachten het uiterlijk van de godsdienst te behouden, hoewel niemand hen onderwijst. De oude missiekerken liggen in puin. De weinige priesters zijn zonder leiding en kennen geen

discipline. Zij zijn laks in het nakomen van hun plichten en sommigen van hen leven openlijk in concubinaat. Als deze Augiasstal niet gereinigd wordt, nu dit gebied is overgenomen door een progressieve regering, zullen de belangen van de Kerk in heel Noord-Amerika worden geschaad.... De woestijn daar heeft haar bijzondere verschrikking. Ik bedoel niet de dorst, noch de moordpartijen door Indianen, die veelvuldig voorkomen. De aardkorst is daar opengebarsten in talloze *canyons* en *arroyos*, aardspleten die soms tien voet diep zijn, maar soms ook wel duizend.

De kardinalen en de missiebisshop vinden elkaar als het erom gaat welk type missionaris in zo'n land tot bisshop moet worden benoemd. 'Het moet een man zijn voor wie *orde* een noodzakelijkheid is - even kostbaar als het leven zelf', zo stelt de missiebisshop vast. Alleen een Franse missionaris is eigenlijk geschikt om dit gebied eens goed onder handen te nemen. De Franse, dat zijn de beste missionarissen, dat moet ook een Spaanse kardinaal wel beamen.

Onze Spaanse priesters zijn goede martelaren, maar de Fransen jezuiten bereiken meer. Zij zijn echte organisatoren.... De Duitsers maken hele aardige indelingen, maar de Fransen weten hun zaken te regelen! De Franse missionarissen hebben gevoel voor verhoudingen en *rationele* aanpassing. Zij trachten altijd de logische relaties in de dingen te ontdekken. Dat is een hartstocht van hen.

Het grote patroon is gelegd. De toekomst van het geestelijk leven in de Southwest is vanuit de verte bedisseld. De nieuwe ordening vereist de benoeming van een aartsbisshop met een daarbij passend organisatietalent. De avond valt. De prelaten schenken hun glazen nog eens vol en besluiten dat de man die in de Southwest orde op zaken moet stellen, een Fransman zal zijn. Het wordt de 35-jarige Jean Baptiste Lamy, die, als het besluit wordt genomen, nog als pastoor in het noorden van Amerika werkzaam is, aan de oevers van het Ontario-meer.³¹

* * *

Jean Lamy werd in Cincinnati tot bisshop gewijd. In Cincinnati kon niemand hem zeggen hoe hij in zijn nieuwe bisdom moest komen. Niemand was ooit in New Mexico geweest. Sinds de jonge Father Lamy in Amerika was aangekomen had men een spoorweg aangelegd van New York naar Cincinnati, 'maar daar hield hij op'. Op aanraden van vrienden begon de bisshop zijn reis met een tocht naar het zuiden over de Mississippi, maar het zou een jaar duren voordat hij via het dal van de Rio Grande het hoogland van New Mexico zou bereiken. Het gebied waar hij toen aankwam wordt door Willa Cather beschreven als 'het meest fantastische landschap ter wereld'. Een eeuw geleden was deze streek nog in alle opzichten een wild gebied; een woestijn doorsneden door enkele kloven, waarin de Rio Grande en de Pecos stroomden; een bevolking van oude Indianenstammen, 'half gekerstend en voor de andere helft nog geheel gevangen in de oude mysterieuze riten'.³²

Meer dan de helft van zijn leven werkte de aartsbisschop in dit gebied maar uiteindelijk bleef hij een vreemde in dit betoverde land, waar het leven hard was. Op al zijn reizen had hij nog nooit een land als dit gezien. Door de ogen van haar protagonist geeft Cather een treffende beschrijving van de woeste indruk die het gebied maakt.

Deze mesa-vlakte ademde een sfeer van grote ouderdom, en van onvolkomenheid; alsof de Schepper, toen Hij het materiaal om de wereld te maken eenmaal bij elkaar had gebracht, zich had bezonnen, was heen gegaan, en alles had laten liggen zoals het lag, juist toen het zijn plaats zou krijgen als berg, of als vlakte of plateau. het land wachtte er op in een landschap te worden veranderd.

Lamy was zeer onder de indruk van de grote tafelbergen, de rotsmesa's, die zich steil uit de woestijn verhieven. Hij zag ze echter niet als rotsen, maar 'als gotisch van vorm, als machtige kathedralen'. Die blanke bijgedachten lieten hem niet los. Overal waar hij ging achtervolgden hem zijn blanke gevoelens van superioriteit. Het meest onbehaaglijk voelde hij zich als hij bovenop zo'n mesa in een oud Indianendorp een dienst moest houden, zoals toen hij het dorp Acoma bezocht.

Als een fort stond de oude kerk van Acoma met haar twee stenen torens aan de uiterste rand van de mesa, half boven de afgrond, zodat haar steunmuur als het ware een deel was van de rots zelf. Naargeestig, grimmig, grijs ... leek zij eerder een vesting dan een bedehuis. Haar holle ruimte drukte de bisschop sterker teneer dan enige andere missiekerk die hij had gezien. Voor de middag hield hij er een dienst; het was hem nog nooit zo zwaar gevallen de ceremoniën van de mis te verrichten. Voor hem op de grauwe vloer in het grijze licht een groep helkleurige omslagdoeken en dekens, een vijftig à zestig strakke gezichten; boven en achter hen de grijze muren. Het was alsof hij de mis las op de bodem van de zee, voor wezens van vóór de zondvloed, voor levensvormen zo oud, zo verhard en zo vast in hun schelp gesloten....

Hij was op een kale rots in de woestijn, in het stenen tijdperk, ten prooi aan heimwee naar zijn soortgenoten, naar zijn eigen tijd, naar de Europese mens met zijn roemrijke geschiedenis van dromen en verlangen. Door al de eeuwen heen was zijn eigen werelddeel in voortdurende verandering geweest, zoals de hemel bij het aanbreken van de dag, maar dit volk was altijd hetzelfde gebleven, zijn aantal onvermeerderd, zijn behoeften ongewijzigd, rotsschildpadden op hun rots. Zij hadden iets weg van reptielen, vond hij, van dingen die door hun onbeweeglijkheid waren voortbestaan met een levensvorm waarop men geen vat kon krijgen, als weekdieren in hun schelp.

Het echte leven van de Indianen was voor de bisschop een levensvorm waar hij maar 'geen vat op kon krijgen'. Misschien hadden die blanken wel gelijk, die zeiden dat de Indianen met hun geest maar steeds in hetzelfde kringetje bleven ronddraaien. Als de Indianen maar bleven voortgaan op hun oude weg van vrees en duisternis en ze maar bleven vechten tegen voortekens en schimmen uit het verleden, dan kon hij maar weinig voor hen doen.

Toch had het de nieuwe bisschop niet aan afhankelijkheid ontbroken, toen hij op 9 augustus 1851 triomfantelijk werd binnengehaald in zijn bisschopsstad Santa Fe. Het was het einde van een tocht van drie maanden door de woestijngebieden Texas en New Mexico. Om de duizend mijl lange overtocht naar Santa Fe te kunnen maken, had Lamy een huifkar gekocht die werd getrokken door een span halfwilde muilezels. De kar was zo

volgeladen dat hij zelf de tocht te paard maakte. De bisschop had zich aangesloten bij een militaire karavaan van tweehonderd militaire rijtuigen, elk getrokken door zes muilezels, en vijftig niet-militaire rijtuigen. Vanaf El Paso had de karavaan de route gevolgd van *El Camino Real*, waarlangs al eeuwenlang de handelskaravanen van Mexico naar Santa Fe heen en weer trokken.

In alle nederzettingen van New Mexico waar de karavaan langstrok, werd de bisschop enthousiast onthaald. 'Overal waar ik kwam', zo schrijft de bisschop in zijn reisverslag, 'hadden de gelovigen triomfbogen opgericht waar ik onderdoor moest.'³³

Zijn zegetocht begint in de nederzetting Socorro, nadat hij de Jornada del Muerto behouden is doorgetrokken. (*Socorro* betekent hulp in het Spaans. De naam herinnert aan de plaats waar tweeëneuhalf eeuw eerder Juan de Oñate en zijn mannen door de Pueblo-Indianen te hulp waren gekomen na hun wanhopige tocht door de woestijn.) De dorpen stromen leeg om Lamy te verwelkomen en hem in processie naar hun kerken te leiden. Voor de kerkdeur spreiden de vrouwen hun halsdoeken, shawls en omslagdoeken op de grond om zo een tapijt voor hem uit te leggen en mannen, vrouwen en kinderen komen naar hem toe om zijn zegen te vragen en zijn ring te kussen. Maar hoe verder de bisschop voortgaat, des te duidelijker wordt het hem dat deze onderdanige vroomheid maar een oppervlakkig verschijnsel is, waaronder een algemene wanorde schuilgaat. De gelovigen vieren wel de kerkelijke feesten, maar 'houden zich niet aan de sacramenten, waarvan al het andere afhankelijk is'.³⁴ De oorzaak van deze wanorde ligt duidelijk bij de Mexicaanse geestelijkheid. De pastoors preken zelden of nooit en geven door hun eigen levenswandel een slecht voorbeeld.

Voorlopig echter gaat Lamy's zegetocht nog verder. Als hij zijn bisschopsstad Santa Fe nadert, zijn duizenden mensen hem al mijlenver tegemoet gekomen. Onder hen is ook de gouverneur, die Lamy uitnodigt in zijn praalwagen plaats te nemen. Alle militaire en burgerlijke autoriteiten zijn van de partij en langs de route voeren Indiaanse dansers in traditioneel kostuum hun dansen uit. Terwijl de bisschop de stad inrijdt klinken de saluutschoten van het Amerikaanse Fort Marcy. Alle huizen zijn versierd met de mooiste weefdoeken en tapijten, die uit de ramen hangen en over de balkons zijn gedrapeerd. De gelovigen genieten van de pracht en praal waarmee de bisschop wordt binnengehaald.

Het jaar dat Lamy arriveert is New Mexico getroffen door een lange periode van droogte. Het vee sterft op het land van de dorst en de landerijen zijn verschroeid. Maar ziet, op de dag dat de bisschop zijn intocht maakt, verschijnen er boven de bergen ook donkere wolken. Als de bisschop en zijn gasten zich 's avonds te goed doen aan een ceremonieel diner, breken de stortbuien los. De straten van Santa Fe veranderen in modderige rivieren. De regen valt in stromen neer en komt juist op tijd om de oogst en het gras te redden. Niemand twijfelt nog. De komst van de bisschop is een goed voorteken.

Lamy is zeer voldaan, maar beseft tegelijkertijd ook dat hij in een uithoek van de wereld is beland. Voorlopig zal hij de gemakken van de technische ontwikkelingen moeten vergeten.

* * *

Op een van zijn lange inspectietochten reist de bisschop tot in Arizona, waar hij onderdak zoekt bij een stamhoofd van de Navajo's, Eusabio. De bisschop kent en bewondert Eusabio. De Navajo-hoofdman voldoet aan het Indianenbeeld dat de bisschop het beste bevalt. De superieure kracht van de Indianen werkte, zo zei Lamy, op zijn verbeelding. Bovendien, als het ging om de kerstening van het gebied, waren juist zulke Indianen als Eusabio *willig materiaal*. Eusabio had zijn enige zoon helemaal naar Santa Fe gebracht om hem door de bisschop te laten dopen. Met Eusabio was alles in orde.

De bisschop wordt op zijn inspectieocht gastvrij onthaald en Eusabio stelt er een eer in om zijn gast drie dagen later te vergezellen als hij door de woestijn terugkeert naar zijn standplaats in Santa Fe. Het is een tocht van ruim zeshonderd kilometer die hem voert door een streek die nu bekendheid heeft gekregen door de nationale parken *Painted Desert* en *Petrified Forest* en waar de Indianen inmiddels zijn opgesloten in de reservaten van Zuni en Acoma en in het Laguna-reservaat (waarover Leslie Silko in haar boek *Ceremony* vertelt). Op de rug van een muilezel gezeten, komt de bisschop zeer onder de indruk van de rustige en onopvallende wijze waarop Eusabio haast ongezien en ongehoord verder trekt door het betoverende landschap, waarin verblindende zandstormen afwisselen met lange periodes van felle zonneschijn.

Reizen met Eusabio was als reizen met het levend geworden landschap. Hij aanvaardde het lot en de weersomstandigheden zoals het land dat deed, met iets van plechtige vreugde. Hij praatte weinig, at weinig, sliep waar het uitkwam, had steeds dezelfde warme en onbevangen gelaatsuitdrukking en ... had altijd even goede manieren.... Als zij de rots of de boom of de zandduin, die hen beschutting had geboden voor de nacht, verlieten, wiste hij zorgvuldig alle sporen van hun tijdelijk verblijf uit. Hij begroef de as van het vuur en de etensresten, nam stenen die hij op elkaar gestapeld had weer van elkaar, maakte de kuilen die hij in het zand had gegraven weer dicht.

Zoals de blanke het niet kon laten om zich in ieder landschap te doen gelden, het te veranderen, het enigszins te herscheppen of in ieder geval een herinnering aan zijn verblijf achter te laten, zo was het de Indiaan eigen om door een land te trekken zonder ook maar iets te verstoren, er door heen te trekken en geen spoor achter te laten. De Indianen bewogen zich, zo dacht de bisschop, 'als vissen door het water of als vogels door de lucht'.

De Indiaan was gewoon in het landschap te verdwijnen, er niet tegen af te steken. De nederzettingen van de Hopi's, op rotsmesa's gebouwd, waren zo gemaakt dat ze er uitzagen als de rots waarop ze lagen, en waren dan ook op een afstand onzichtbaar. De hogans van de Navajo's tussen zand en wilgen waren gemaakt van zand en wilgen. Geen enkele pueblo wilde in die tijd glasramen in zijn woning aanbrengen. De spiegeling van het zonlicht op het glas vonden ze lelijk en onnatuurlijk - ja zelfs gevaarlijk. Bovendien hielden deze Indianen niet van nieuwigheiden en veranderingen. Ze kwamen en gingen langs de oude paden die de voeten van hun vaders in de rots hadden uitgesleten, gebruikten de oude stenen trap, die de natuur had aangelegd, om naar hun mesa-nederzettingen te klimmen, droegen water aan uit de oude bronnen, zelfs nadat blanken putten hadden geslagen. Bij het bewerken van zilver of het slijpen van turkoois legden de Indianen een onuitputtelijk geduld

aan de dag; op hun dekens en gordels en feestkledij leefden zij al hun vaardigheid en energie uit. Maar hun gevoel voor decoratie strekte zich niet uit tot het landschap. Ze schenen niets te hebben van het verlangen van de Europeaan om de natuur te 'beheersen', te ordenen, te herscheppen. Ze gebruikten hun vindingrijkheid in een andere richting; door zich aan te passen aan het landschap waarin ze zich bevonden. Dit was niet zozeer een gevolg van traagheid, overwoog de bisschop, alswel van aangeboren voorzichtigheid en eerbied. Het was alsof het grootse land in slaap lag en alsof ze hun leven wilden leiden zonder het wakker te maken, alsof de geesten van aarde en lucht en water dingen waren, die men niet tegen zich moest opzetten of wakker schudden. Als ze op jacht gingen, was het met dezelfde omzichtigheid; een jacht door Indianen was nooit een slachtpartij. Ze richtten geen ravage aan bij rivieren of aan wouden, en als ze hun land bevoeiden, namen ze niet meer water dan ze nodig hadden. Het land met alles wat het voortbracht, behandelden ze met eerbied; doordat ze niet probeerden er verbeteringen in aan te brengen, hebben ze het ook nooit ontwijd.

Zo dacht de bisschop in zijn beste ogenblikken over *de Indiaan*. De bewondering en het respect dat hij voor zijn Indiaanse vriend Eusabio meende te hebben, werd echter overschaduwd door een dubbele moraal. De bisschop hield er een vreemde gespleten bewondering op na. Naast de edele wilde Eusabio had hij ook een blanke woudloper tot vriend: de legendarische Kit Carson. Lamy was zeer onder de indruk van Carsons persoonlijkheid en aarzelde niet ook deze genadeloze Indianen-vervolger 'zijn eigen vriend' te noemen. Dat Carson en de bisschop vrienden waren, was niet zo verwonderlijk. Beiden werkten zij in dienst van een nieuwe bezettende orde. In de toeristenfolders van Taos staat Kit Carson nog steeds te boek als 'een Indianenbestrijder en een verkenners voor het leger'. Carson volvoerde opdrachten van de bureaucratische en de bisschop zette zich in voor de kerkelijke orde. Zij waren collega's. Ieder op zijn eigen manier hadden zij het op de Indianen begrepen.

Kit Carson had duizenden Navajo-Indianen, die uit hun eigen gebied waren verdreven, nog verder opgejaagd, tot in de angstwekkende diepten van *Canyon de Chelly*. Hij had hun ontoegankelijke canyon niet kunnen innemen, en daarom nam hij zijn toevlucht tot een andere tactiek. Terwijl de Indianen in de canyon zaten opgesloten, vernielde Carson hun maïsvelden daarbuiten, maakte hun voorraden onbruikbaar en hakte hun perzikboomgaarden om. Pas toen 'al wat hun heilig was, was verwoest, hadden de Navajo's de moed verloren'. Ze hadden zich niet overgegeven, maar waren eenvoudig opgehouden met vechten. Carson had ze gevangen genomen en in een lange strafexpeditie naar de andere kant van de Rio Grande gedreven.

De bisschop kon natuurlijk moeilijk zeggen dat de Navajo-Indianen dit lot hadden verdiend. Hij was juist zeer onder de indruk van zijn eigen medeleven met de arme Navajo's. De beste jaren van zijn verblijf in New Mexico waren overschaduwd geweest door de achtervolging van de Navajo's en door hun verdrijving uit hun eigen land.

De verdrijving van de Navajo's uit hun land, dat sinds mensenheugenis het hunne was geweest, had hij een onrechtvaardigheid gevonden, die ten hemel schreide. Nooit had hij die verschrikkelijke winter kunnen vergeten, toen ze met duizenden waren opgejaagd en uit hun eigen reservaat naar de Bosque Redondo waren gedreven, bij de rivier de Pecos, driehonderd mijl daarvandaan. Honderden van hun mannen, vrouwen en kinderen waren onderweg van honger en kou omgekomen; hun schapen en paarden waren van uitputting gestorven, toen ze over de bergen

trokken. Ze waren allen tegen hun zin gegaan; zij werden voortgedreven door honger en bajonetten, in afzonderlijke groepen gevangen genomen en op onmenselijke wijze gedeporteerd.

Van de andere kant wilde hij ook zijn vriend Carson in bescherming nemen. Carson zelf had, zo zei de bisschop, 'een medelijdend hart en een zuiver eergevoel'. Dat hij de Navajo's zo hard de duimschroeven had aangezet, was gekomen, 'omdat hij verblind was'. Carson was 'een soldaat onder bevel en hij deed het brute werk van een soldaat'.

Lamy had Kit Carson voor het eerst onverwachts ontmoet op de Plaza in Taos. Hij had meteen gevoeld dat hij te doen had met 'een man uit één stuk, die leefde volgens normen, volgens een code, die niet gemakkelijk onder woorden kan worden gebracht, maar die onmiddellijk wordt aangevoeld wanneer twee mannen, die ernaar leven, elkaar toevallig treffen'. De bisschop schudde de wereldberoemde gids en woudloper de hand. Die onverwachte ontmoeting werd het begin van een langdurige vriendschap.

Er was één stamhoofd van de Navajo's dat Kit Carson niet in handen had weten te krijgen. Zelfs na de verpletterende nederlaag van zijn volk in Canyon de Chelly bleef het stamhoofd Manuelito op vrije voeten. Ten einde raad had Manuelito zich tot de bisschop gewend om hem om zijn bemiddeling te vragen.

Manuelito had gehoopt dat de bisschop naar Washington zou gaan om de zaak van zijn volk te bepleiten, voor het volledig zou zijn uitgeroeid. Ze verlangden niets anders van de regering, had hij tegen [de bisschop] gezegd, dan hun religie en hun eigen land, waar ze sinds onheuglijke tijden hadden geleefd. Hun land, zo had hij verklaard, was een deel van hun religie; de twee waren niet te scheiden.... Als een grote priester als [de bisschop] naar Washington zou gaan om deze dingen uit te leggen, zou de regering misschien luisteren.

Manuelito had een kaart in het zand getekend en de bisschop uitgelegd dat het Bosque Redondo-gebied, waarnaar Kit Carson de Navajo's had verbannen, ten oosten van de Rio Grande was gelegen, terwijl 'van het begin af aan in de sterren was geschreven, dat zijn volk zover niet mocht gaan'. Tegen hun heiligste overtuiging in had Carson de Navajo's toch over de rivier naar het oosten gedreven, terwijl de profetieën hadden gewaarschuwd dat als het volk de rivier overstak 'de stam te gronde zou gaan'.

De bisschop had op zijn beurt Manuelito te verstaan gegeven dat hij het onmogelijke verlangde. 'Het enige wat een Roomse priester zich in een protestants land *niet* kon veroorloven was zich te mengen in regeringszaken.' Al wat de bisschop in de sterren kon lezen was het beproefde patroon van de dubbele moraal. De bisschop had gezien dat Manuelito eerbiedig had geluisterd, maar het was hem ook niet ontgaan dat het stamhoofd hem niet geloofde. Toen de bisschop was uitgesproken was de Navajo opgestaan en had gezegd:

U bent de vriend van [Kit Carson], die mijn volk achtervolgt en ze over de bergen naar de Bosque Redondo verdrijft. Zeg uw vriend dat hij me nooit levend in handen zal krijgen. Laat hem komen en me doden als hij wil. Twee jaar geleden kon ik mijn kudden niet tellen, nu heb ik nog dertig schapen en een paar half-verhongerde paarden. Mijn kinderen eten wortels, en mijn leven heeft geen waarde meer.

Hier scheiden zich de wegen van de Indiaan en de blanke bisschop. Hij zegt het niet met zoveel woorden, maar uiteindelijk kiest de bisschop de superieure partij van de bezettende macht.

* * *

Begin 1875 wordt Lamy, inmiddels 61 jaar oud, door de paus benoemd tot aartsbisschop van het nieuw gecreëerde diocees Santa Fe. In die dagen is de Southwest in technisch opzicht nog een buitengewoon achterlijk gebied. Een verblijf in de bergen en woestijnen van New Mexico betekent voor Lamy dat hij vaarwel moet zeggen aan de spoorwegen en de stoomschepen. In New Mexico is hij voor zijn inspectietochten door zijn uitgestrekte bisdom voor vervoer aangewezen op zijn huifkar of op de rug van een muilezel. Zowel in tijden van grote droogte als in tijden van plotselinge regenval en grote overstromingen is het land onbegaanbaar. Voor dit materiële probleem ziet Lamy maar één oplossing, en dat is de uitbreiding van het spoorwegnet. Alleen de trein zal de afgelegen delen van zijn diocees kunnen verenigen en de goederen en producten kunnen vervoeren naar de mensen. Zo is het ook in andere streken gegaan. Door de komst van de spoorwegen zal er een netwerk van gemakkelijke verbindingen ontstaan. Men zal ook niet langer bang hoeven te zijn voor roofovervallen door Indianen. Treinen zijn de aanvallende Indianen te snel af. Lamy is er zeker van dat de spoorwegen eens zullen komen en welvaart en stabiliteit zullen brengen. Maar de vooruitgang gaat nog langzaam en de aartsbisschop zal nog dertig jaar lang zijn inspectietochten door zijn bisdom te paard moeten maken.

Omdat de bisschop van buiten komt en weet heeft van de nieuwe technische mogelijkheden, laat het idee van een nieuwe spoorwegverbinding hem niet los. Hij probeert de buitenwereld te interesseren voor de afgelegen positie van zijn bisdom: 'Ons territorium', zo schrijft hij, 'is afgesloten van alle andere provincies van de Verenigde Staten. Dat komt door zijn afgelegen ligging en omdat het omgeven is door Indiaanse stammen. Het heeft geen spoorwegen, geen scheepvaart en slechts een paar begaanbare wegen. De dichtstbijzijnde haven is meer dan 2200 kilometer en de dichtstbijzijnde spoorweg is 500 kilometer weg.'³⁵ Lamy wordt een van de belangrijkste promotors voor het aanleggen van een spoorwegverbinding met New Mexico. Groot is zijn teleurstelling, als de Atchison-Topeka spoorweglijn eindelijk tot New Mexico wordt uitgebreid, maar de stad Santa Fe niet aandoet. Er komt weliswaar een station, dat de naam van de aartsbisschop krijgt: *Lamy junction*, maar dat is op zeventien mijl afstand van de stad gelegen. Lamy neemt zitting in een aanbevelingscomité en tekent als eerste de petitie voor de aanleg van een extra zijlijn naar Santa Fe. Zijn promotieactiviteiten hebben succes.

Op 9 februari 1880 is het zover en zijn Atchison, Topeka en Santa Fe 'verbonden door een ononderbroken band van ijzer en een aaneengesloten handelslijn'.³⁶ Opnieuw trekt de bevolking uit om de gebeurtenis te vieren: een parade met rijtuigen, orkesten,

vlaggen, schoolkinderen en burgers. Ook bisschop Lamy is opgetogen. In een authentiek verslag van de toespraak die hij bij die gelegenheid houdt, komt zijn geloof in de westerse vooruitgang duidelijk naar voren.

Het werken in de mijnen, het fokken van het vee en het in cultuur brengen van wijngaarden zullen de toestand van de dingen veranderen. We zullen in staat zijn om de arbeiders voor redelijker lonen te laten werken, huizen en kerken te bouwen zoals in het oosten. We zullen misschien zien dat er zich fabrieken zullen vestigen in dit land, waar in grote overvloed wol wordt verkregen. Met deze algemene toename van bestaansbronnen zal ook deze missie ongetwijfeld groter worden en een manier vinden om de grote, zware lasten te ondersteunen, die altijd samen gaan met nieuwe ondernemingen.³⁷

De Kerk wordt er niet slechter van. De spoorwegmaatschappij verleent alle geestelijken vrij reizen en rekest voor de transport van kerkelijke goederen slechts de helft van de prijs. Door het netwerk van spoorwegen en telegraaflijnen krijgt de Southwest een directe verbinding met de vooruitgang die zo welig tiert in de grote steden en industriegebieden in het noordoosten. Het eerdere werk van de Spaanse Conquista wordt opgenomen in de aanzwellende westwaartse beweging van de *Western Frontier*.

Met zijn Europese ogen ziet Lamy nog meer onvolkomenheden. Hij is er niet gelukkig mee dat de kerken in zijn bisdom uit adobes (in de zon gedroogde kleistenen) zijn opgetrokken. Die manier van bouwen beschouwt hij als primitief en hij heeft slechts weinig oog voor de harmonie tussen deze menselijke bouwsels en hun omgeving. Lamy heeft er wel begrip voor dat de eerste franciscaanse missionarissen niet veel anders konden doen dan kerken te bouwen op dezelfde manier zoals de Indianen hun huizen optrokken. De eerste Spanjaarden, die gewend waren aan de prachtige kerken, kastelen en paleizen in hun eigen land, moesten wel genoeg nemen met wat dit afgelegen land hen te bieden had. In 1869 was Lamy al begonnen om rondom de muren van zijn adobe-kathedraal in Santa Fe een nieuwe kerk op te trekken in Frans-Spaanse stijl. Hij had Franse architecten en bouwheren naar Santa Fe ontboden om zijn kathedraal volgens Europese maatstaven te bouwen. In 1884 is het zover dat vrijwilligers uit de stad de oude adobe-kerk binnen de nieuwe kerk kunnen afbreken. Het puin van de oude Indiaanse kerk wordt door de hoofdingang naar buiten gebracht en gebruikt om aan de voorkant van de nieuwe Europese kathedraal een terras aan te leggen. Naast het hoofdaltaar wijst Lamy de plaats aan waar een graftombe voor hem en zijn opvolgers moet worden gegraven.

Nadat hij niet minder dan veertig jaar lang voor de Indianen in New Mexico zijn zegenrijk werk had mogen verrichten keek de 75-jarige aartsbisschop op zijn sterfbed met voldoening terug. Er was toch iets gebeurd dat hij niet had kunnen voorzien. De regering in Washington had toegegeven dat ze zich had vergist. Na een vijfjarige ballingschap was het ook de autoriteiten in Washington duidelijk geworden dat het nieuwe land, waarheen Kit Carson de Navajo's had verdreven, ongeschikt was voor mensen om te leven. Toen honderden Indianen waren omgekomen, mochten de overlevenden terugkeren naar hun heilige plaatsen. Die wetenschap had de oude bisschop goed gedaan en hij sprak:

God is heel goed voor mij geweest, om me zo lang te laten leven, dat ik dit oude onrecht tot een gelukkig einde heb zien komen. Ik geloof niet meer, zoals ik vroeger deed, dat de Indianen zullen uitsterven. Ik geloof dat God ze zal behoeden.

De oude bisschop echter kreeg voorlopig nog ongelijk. Zijn uitweg uit het dilemma was al te eenvoudig. De bisschop maakte het heden mooier dan het in werkelijkheid was, en wat de toekomst van de Navajo's betrof: de tijd zou het leren. Tot op de dag van vandaag - nu het Navajo-reservaat in het Zuidwesten zoveel rijke ertslagen blijkt te bevatten - worden de Navajo's van hun land verdreven. De technische vooruitgang drijft de Indianen nu in nog groteren getale naar de andere kant van de rivier, waar zij hun toevlucht moeten zoeken in de stad van de blanken.

Lamy stierf in 1888. Toen de klokken van de kathedraal begonnen te luiden om de gelovigen te vertellen dat de aartsbisschop dood was, vielen de mensen van Santa Fe op hun knieën. En ook de vrome Indianen eerden de bisschop als een held van het geloof. Hij werd begraven in de crypt van zijn eigen onvoltooide kathedraal. Misschien werd hij nog wel eens heilig verklaard. Voor alle zekerheid werd Jean Lamy alvast vereeuwigd in een standbeeld voor zijn eigen kerk.

* * *

Een eeuw na de aartsbisschop schrijft de wetenschappelijk redacteur van *Time*, Jonathan Norton Leonard, over hetzelfde gebied. Zijn verhaal gaat over 'de mannen van White Sands' en daarmee bedoelt Leonard de mannen die de nieuwe technische orde in het gebied komen brengen. Het zijn de 'top-experts op het gebied van elektronica, optica, natuurkunde, scheikunde, metallurgie, wiskunde en sterrenkunde', die voor kortere of langere tijd werkzaam zijn op de *White Sands Missile Range*. Deze raketbasis bevindt zich in hetzelfde woestijngebied van het Tularosa Basin waar in 1945 ook de proefexplosie werd uitgevoerd. Met het onmetelijke testgebied daaromheen is de raketbasis tot 'wetteloos voorland van de technologie' verklaard en White Sands is volgens Leonard omgetoverd tot 'een voorraadschuur van technische virtuositeit'. De wetenschapsredacteur van *Time* heeft nog wel oog voor 'de grauwoegroene woestijn' van New Mexico. Net zoals de aartsbisschop dat was is hij gefascineerd door de 'stofduivels, die zich als gele tornado's over de woestijn wervelen en de grote zandstormen die soms de zon verduisteren; maar meestal is de lucht helder als een vacuüm'. Voor deze natuurverschijnselen is ook Leonard echter niet gekomen. Wat hem het meest boeit, zijn de kunstmatige trofeeën van het technisch systeem: de lanceerbunkers, de ondergrondse opslagtanks voor de raketbrandstof, de radarinstallaties, de lanceertorens, de *wouden* van palen en de *spinnewebben* van draden. 'Kilometers in het rond is de woestijn van White Sands bespikkeld met groteske instrumenten.' Maar Leonard ziet nog meer.

Er zijn ook geesten in deze woestijn. De dalen tussen de mesquito-heuveltjes dichtbij de startplaats

zijn besprenkeld met scherven van schitterend gekleurd aardewerk. Lang geleden, toen het Tularosa Basin nog een vruchtbare vallei was, voedde het een dichte bevolking van Indianen. De begraafplaatsen en de fundamenten van de woningen van deze mensen kan men nog steeds bespeuren tussen het doornige struikgewas. Niemand weet wat er met dit oude volk is gebeurd. Misschien werd het klimaat allengs te droog, misschien wijzigde een of andere rivier zijn loop of verdronk in het zand. In alle geval: deze oude bewoners zijn verdwenen. Zij misten de kennis en de vindingrijkheid om zulke milieuveranderingen het hoofd te bieden. Zij verlieten hun doden en hun potscherven en de stukjes vuursteen die zij van hun *armzalige* wapens hadden afgeslagen. Amateur-archeologen onder het personeel van de proefterreinen graven soms in het zand rondom de startplaats en vinden daar hun gehurkte geraamtes, elk met een beschilderde pot omgekeerd over de schedel. Misschien kijken deze doden toe van onder de potten over hun hoofd als de raketten de hemel inloeien. Maar de raket-mensen die in de harde, gespannen wereld van het *vertrouwwol heden* leven, maken zich niet druk over deze geesten. Zij hebben het veel te druk met hun ingewikkelde karweien om te piekeren over de mislukking van hun voorgangers in deze woestijn.³⁸